

รายงานการศึกษาเรื่อง
สถานภาพการศึกษาชนบทและเกษตรกรรมของเชียงใหม่

โดย
ขวัญชีวัน บัวแดง
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

โครงการเชียงใหม่: จากปัจจุบันสู่อนาคต

เสนอต่อ
สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย(สกว.)
มกราคม 2539

คำนำ

รายงานฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเชียงใหม่: จากปัจจุบันสู่อนาคต ซึ่งเป็นโครงการที่จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสที่เมืองเชียงใหม่มีอายุครบรอบ 700 ปี ในปี พ.ศ. 2539 ทั้งนี้เพื่อรวบรวมข้อมูล และศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหาด้านต่าง ๆ ของจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขทั้งในระดับปฏิบัติและระดับนโยบาย เพื่อให้เมืองเชียงใหม่พัฒนาในทิศทางที่ดียิ่งขึ้นต่อไป

รายงานฉบับนี้ เน้นการทบทวนสถานภาพการศึกษาชนบทและเกษตรกรรมเชียงใหม่ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อศึกษาดูว่างานศึกษาที่ผ่านมาครอบคลุมถึงเรื่องอะไรบ้าง ให้แนวทางการศึกษาอย่างไร มีข้อจำกัดอย่างไร ทั้งยังได้เสนอข้อมูลและภาพของการเปลี่ยนแปลงของชนบทและเกษตรกรรมของเชียงใหม่ที่พัฒนาอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 10 ที่ผ่านมา รายงานยังได้วิเคราะห์ถึงผลกระทบด้านลบของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น และเสนอแนะแนวทางและเนื้อหาการศึกษาที่ควรจะทำต่อไปอย่างเร่งด่วน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงและต่อปัญหาที่เกิดขึ้น และเพื่อการแก้ไขปัญหาได้ทันทั่วทั้งที่ อันจะทำให้คนชนบทและเกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ไม่เฉพาะแต่ในด้านเศรษฐกิจ แต่มีคุณภาพชีวิตโดยรวมที่ดีขึ้น อันเนื่องมาจากอยู่ในสังคมที่ค่านิยมคุณธรรม มีสิทธิ และศักดิ์ศรี และอยู่ในสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์และไม่เป็นพิษ

ผู้เขียนหวังว่า รายงานฉบับนี้ คงจะเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านและนักศึกษาที่สนใจศึกษาปัญหาชนบทและเกษตรกรรม และคงจะเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาในเรื่องชนบทและเกษตรกรรมที่ลึกซึ้งต่อไป

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทที่ 1 ลักษณะทางกายภาพและประชากรจังหวัดเชียงใหม่	1
1.1 ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิประเทศของจังหวัดเชียงใหม่	1
1.2 ทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำ	2
1.3 ประชากรและการตั้งถิ่นฐาน	3
1.4 กลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงใหม่	5
1.5 สรุปลักษณะทางกายภาพและประชากรจังหวัดเชียงใหม่	7
บทที่ 2 การศึกษาด้านชนบทและเกษตรกรรมจังหวัดเชียงใหม่	8
2.1 การศึกษาในช่วงก่อน ปี พ.ศ. 2464	8
2.2 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2464-2500	11
2.3 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2500-2516	14
2.4 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2517-2528	20
2.5 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2529-2538	28
2.6 สรุปการศึกษารวมชนบทและเกษตรกรรม	32
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงของชนบทและเกษตรกรรมของเชียงใหม่	35
3.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ	35
3.2 การเปลี่ยนแปลงของชนบทและเกษตรกรรมในปัจจุบัน	36
3.3 ปัญหาและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงชนบทและเกษตรกรรม	42
3.4 สรุปการเปลี่ยนแปลงของชนบทและเกษตรกรรมจังหวัดเชียงใหม่	44
บทที่ 4 แนวทางการศึกษาชนบทและเกษตรกรรมของเชียงใหม่ในอนาคต	47
บทที่ 5 บทสรุป	52
บรรณานุกรม	54
ภาคผนวก	61

สารบัญตารางและแผนผัง

	หน้า
ตาราง	
1.1 จำนวนประชากรของจังหวัดเชียงใหม่ แยกเป็นรายอำเภอ พ.ศ. 2535	4
1.2 จำนวนประชากรของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่	6
3.1 จำนวนและเปอร์เซ็นต์ของครัวเรือนเกษตรกรรมในจังหวัดเชียงใหม่	37
3.2 รายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรภาคเหนือตอนบน(บาทต่อปี)	42
แผนผัง	
3.1 ปัญหาและผลกระทบด้านลบของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา	46

สถานภาพการศึกษาชนบทและเกษตรกรรมของเชียงใหม่

บทที่ 1

ลักษณะทางกายภาพและประชากรจังหวัดเชียงใหม่

1.1 ที่ตั้งและลักษณะทางภูมิประเทศของจังหวัดเชียงใหม่¹

จังหวัดเชียงใหม่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของประเทศไทยเส้นรุ้งที่ 16 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 99 องศาตะวันออก ส่วนกว้างที่สุดประมาณ 138 กิโลเมตร ส่วนยาวที่สุด 320 กิโลเมตร สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 310 เมตร อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือประมาณ 697 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ รัฐฉานของประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า ซึ่งมีพรมแดนยาวประมาณ 227 กิโลเมตร โดยมีสันปันน้ำคอยคำ คอยปกกลา คอยหลักแต่ง คอยด้วย คอยผาอง คอยอ่างขาง อันเป็นส่วนหนึ่งของทิวเขาแดนลาว เป็นเส้นกั้นอาณาเขต
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ จังหวัดเชียงราย ลำพูน และลำปาง มีร่องน้ำลึกของแม่น้ำกก สันปันน้ำคอยขาง คอยหลุมข้าว คอยแม่วุ้นน้อย คอยวังผา คอยแม่โต เป็นเส้นกั้นอาณาเขต ส่วนที่ติดจังหวัดลำพูน มีคอยขุนห้วยหละและร่องน้ำแม่ปิงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต
ทิศใต้	ติดต่อกับอำเภอสามเงา จังหวัดตาก มีร่องน้ำแม่ตื่นและสันปันน้ำ คอยเรียม คอยหลวง เป็นเส้นกั้นอาณาเขต
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับอำเภอปาย ขุนยวม และแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีสันปันน้ำ คอยก๊วกแดง คอยแปะเมือง คอยแม่ยะ คอยอ้งเกตุ คอยแม่สุรินทร์ คอยขุนยวม คอยหลวง และร่องแม่วิด แม่ฮ้อย และสันปันน้ำ คอยขุนแม่ตื่น เป็นเส้นกั้นอาณาเขต

จังหวัดเชียงใหม่มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 20,107.057 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 12,566,910 ไร่ ซึ่งมีพื้นที่กว้างใหญ่เป็นอันดับ 1 ของภาคเหนือ และเป็นอันดับ 2 ของประเทศ ลักษณะของพื้นที่แบ่งออกตามลักษณะของการใช้ได้ดังนี้

ลักษณะของพื้นที่	ขนาดพื้นที่ (กม ²)	%
ภูเขา และที่ราบเชิงเขา	16,636	82.74
พื้นที่ทำการเกษตร	2,578	12.80
ที่อยู่อาศัย และอื่น ๆ	893.057	4.46

ลักษณะของพื้นที่อาจแยกได้อีกตามระดับความลาดชันและความสูงของพื้นที่ โดยแยกออกเป็น พื้นที่ราบ ซึ่งเป็นพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำต่าง ๆ ซึ่งมีความลาดชันน้อยกว่า 1 พื้นที่ดอนซึ่ง เป็นเนินเขาผสมที่ราบสูง ๆ ต่ำ ๆ สลับกันไป โดยมีความลาดชันไม่เกิน 20 องศา และสูงจากระดับน้ำทะเลไม่เกิน 700 เมตร และพื้นที่สูง ซึ่งเป็นป่า

¹ ข้อมูลจาก สมุดรายนงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2536 ของสำนักงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่

ต้นน้ำลำธาร มีความลาดชันเกิน 20 องศา และสูงจากระดับน้ำทะเลเกิน 700 เมตร ซึ่งในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ราบ เพียง 8.62 % พื้นที่ดอน 18.61 % และพื้นที่สูง ถึง 72.77%²

พื้นที่ราบลุ่มส่วนใหญ่เป็นบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของอำเภอเชียงดาว อำเภอแม่อาย อำเภอเมือง อำเภอสารภี และอำเภอดอยเต่า อีกส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่กก ครอบคลุมพื้นที่บริเวณอำเภอฝาง และอำเภอแม่สาย

จังหวัดเชียงใหม่มียอดเขาที่สูงอยู่มากมาย ที่สูงมากกว่า 2,000 เมตรมีอยู่ 3 ยอดเขา ได้แก่ ดอยอินทนนท์ อยู่ในอำเภอจอมทอง สูง 2,575 เมตร ซึ่งสูงที่สุดในประเทศไทย ดอยผ้าห่มปก อยู่ในอำเภอฝาง สูง 2,285 เมตร และดอยหลวง อยู่ในอำเภอเชียงดาว สูง 2,170 เมตร

1.2 ทรัพยากรป่าไม้ และแหล่งน้ำ

ในปี 2535 พื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดเชียงใหม่มีประมาณ 9,213,125 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 73.31 ของพื้นที่ทั้งหมด พื้นที่ป่าไม้โดยทั่วไป เป็นป่าไม้เบญจพรรณ ป่าดิบเขา และป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นแหล่งไม้ยืนต้นที่สำคัญ ได้แก่ ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้กระยาเลย ไม้เต็ง ไม้รัง เป็นต้น ป่าไม้เหล่านี้ในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังการทำสนธิสัญญามารเบิร์กในปี พ.ศ. 2398 มีการให้สัมปทานป่าไม้เป็นพื้นที่กว้างขวาง และนำรายได้ให้แก่ รัฐ อย่างมากมายมหาศาล ยกตัวอย่างในปี พ.ศ. 2521 พบว่า พื้นที่ป่าสัมปทานโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการตัดไม้สัก ไม้กระยาเลย โครงการไม้พื้โรงบ่มใบยาสูบ โครงการรถไฟ โครงการไม้สนเพื่อเจาะเขายาง ฯลฯ ในเขตภาคเหนือตอนบนรวมแล้วเป็นพื้นที่ 83,309.74 ตารางกิโลเมตร โดยเป็นพื้นที่ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ 22,106.17 ตารางกิโลเมตร³

พื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดเชียงใหม่ได้ถูกแบ่งเขตและทะยอยประกาศให้เป็นเขตป่าไม้ประเภทต่าง ๆ ตามกฎหมายดังต่อไปนี้

ป่าสงวน มีทั้งหมด 25 ป่าคือ ป่าลุ่มน้ำฝาง ป่าแม่หลักหมื่น ป่าแม่สุน ป่าเชียงดาว ป่าอินทนิล ป่าแม่แดง ป่าแม่ชะจาน ป่าแม้งัด ป่าแม่อาง ป่าสันทราย ป่าแม่ออน ป่าขุนแม่ทา ป่าสะเมิน ป่าแม่วิม ป่าดอยสุเทพ ป่าแม่ท่าช้าง-แม่ขมิ้น ป่าแม่ขาน-แม่วาว ป่าจอมทอง ป่าท่าธาร ป่าแม่แจ่ม-แม่ตืน ป่าขุนแม่ลาย ป่าแม่ตาล-แม่ยูน ป่าแม่หาด ป่าแม่แจ่ม และป่าอมก๋อย

ป่าอุทยานแห่งชาติมี 5 แห่ง เช่น ดอยอินทนนท์ ดอยสุเทพ-ปุย ศรีล้านนา ออบหลวง และห้วยน้ำดัง

เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า มี 2 แห่ง คือ เชียงดาว และอมก๋อย

สำหรับแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญของจังหวัดเชียงใหม่มี 10 สายได้แก่

² ข้อมูลจากรายงานผลการศึกษา ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2531 อ้างใน ชัยนิตย์ วรรณะภูติ บรรณาธิการ ข้อมูลเบื้องต้น ทรัพยากรป่าไม้ในภาคเหนือตอนบน จัดทำโดย คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคเหนือตอนบน ร่วมกับสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

³ ข้อมูลปี 2521 จากทะเบียนรายชื่อ ป่าโครงการภาคเหนือ งานจัดการป่าไม้ภาคเหนือ กองจัดการป่าไม้ กรมป่าไม้ อ้างใน เพ็งอ้ง

- 1) แม่น้ำกก มีความยาว 180 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากภูเขาทางทิศใต้ของเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า ไหลผ่าน อำเภอแม่ฮ่าย และอำเภอเมืองของเชียงใหม่ ก่อนจะผ่านจังหวัดเชียงราย และไหลลงสู่แม่น้ำโขง
- 2) แม่น้ำฝาง มีความยาว 70 กิโลเมตร ต้นน้ำจากภูเขาในอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย ไหลผ่านถึงอำเภอไชยปราการ อำเภอฝาง และอำเภอแม่ฮ่าย และไหลลงสู่แม่น้ำกกที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย
- 3) แม่น้ำแม่ปิง มีความยาว 600 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากดอยดั่วในอำเภอเชียงดาว ไหลผ่านอำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แตง อำเภอสันทราย อำเภอแมริม อำเภอเมือง อำเภอสารภี อำเภอหางดง อำเภอสันป่าตอง และอำเภอจอมทอง
- 4) แม่น้ำแม่จัด มีความยาว 100 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากภูเขาทางทิศเหนือของอำเภอพร้าว ไหลผ่านอำเภอพร้าว และตำบลต่าง ๆ ของอำเภอแม่แตง แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ปิงที่บ้านช่อแล อำเภอแม่แตง
- 5) แม่น้ำแม่แตง มีความยาว 135 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากภูเขาป่าแฝกในทิวเขาแดนกลาง อำเภอเชียงดาว ไหลผ่านอำเภอแม่แตง แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ปิงที่ตำบลสันทราย อำเภอสันกำแพง
- 6) แม่น้ำแม่กวง มีความยาว 95 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากดอยผีปันน้ำ ไหลผ่านอำเภอดอยสะเก็ด อำเภอสันทราย อำเภอสันกำแพง อำเภอสารภี และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ปิงที่ตำบลป่าปอง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน
- 7) แม่น้ำแม่แจ่ม มีความยาว 170 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากภูเขาทางทิศเหนือของช่องปางเกี้ยวในเขตอำเภอจอมทอง ไหลผ่านอำเภอแม่แจ่ม แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ปิงฝั่งขวาที่เส้นแบ่งเขตของอำเภอจอมทองกับอำเภอฮอด
- 8) แม่น้ำแม่ตื่น มีความยาว 150 กิโลเมตร มีต้นน้ำจากช่องข้ามทิวเขาระหว่างอำเภออมก๋อย ไหลผ่านอำเภออมก๋อย แล้วไหลลงสู่แม่น้ำแม่ปิงฝั่งขวาที่จังหวัดตาก
- 9) แม่น้ำแม่ขาน ต้นน้ำเกิดบนเทือกเขาบริเวณบ้านแม่ขานใหญ่ อำเภอสะเมิง ไหลผ่านทุ่งนา บริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอสันป่าตอง ไหลบรรจบแม่น้ำปิง บริเวณบ้านท่ามะโอ อำเภอสันป่าตอง
- 10) แม่น้ำแม่กลาง ต้นน้ำเกิดอยู่บนเทือกเขาดอยอินทนนท์ หรือดอยอ่างกา ในเขตอำเภอจอมทอง แล้วไหลผ่านตัวอำเภอจอมทองลงสู่แม่น้ำปิง

1.3 ประชากร และการตั้งถิ่นฐาน

ในปี พ.ศ. 2535 จังหวัดเชียงใหม่แบ่งการปกครองส่วนภูมิภาคออกเป็น 19 อำเภอ 3 กิ่งอำเภอ 197 ตำบล 1,729 หมู่บ้าน โดยมีประชากรรวมทั้งสิ้น 1,530,779 คน โดยแยกจำนวนประชากรเป็นรายอำเภอตามตารางที่ 1.1 ในหน้าถัดไป

ตารางที่ 1.1 จำนวนประชากรของจังหวัดเชียงใหม่ แยกเป็นรายอำเภอ พ.ศ. 2535⁴

อำเภอ/กิ่งอำเภอ	จำนวนตำบล	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร (คน)	ความหนาแน่น: ประชากรต่อ กม.2
อำเภอเมือง	16	58	84,140	242,352	1,456.54
จอมทอง	10	109	23,673	93,609	96.26
เชียงดาว	7	67	18,359	72,265	38.40
กิ่ง อ. เชียงใหม่	2	20	4,206	19,188	28.55
ดอยเต่า	6	40	7,061	27,180	33.81
ดอยสะเก็ด	14	104	18,174	62,438	93.01
พร้าว	11	100	16,046	55,340	48.20
ฝาง	8	82	28,496	102,752	115.69
กิ่งอำเภอไชยปราการ	4	37	12,538	46,014	90.07
แม่แจ่ม	7	82	10,236	56,356	16.77
แม่แตง	13	111	22,797	77,423	56.81
แมริม	11	83	20,058	75,124	169.34
แม่ฮ่าย	6	66	19,545	74,315	100.88
สะเมิง	5	44	4,835	22,667	25.24
สารภี	12	100	22,112	75,678	776.53
สันกำแพง	16	138	28,126	93,185	145.58
สันทราย	12	107	24,851	81,804	287.01
สันป่าตอง	10	111	24,115	81,184	455.61
กิ่งอำเภอแม่วาว	4	51	8,063	30,062	50.00
หางดง	11	88	18,684	62,265	236.65
ฮมก้อย	6	78	8,982	39,538	18.88
ฮอด	6	53	9,795	40,037	27.99
รวม	197	1,610	434,892	1,530,779	76.13

แหล่งที่มา: สมุดรายนามสถิติจังหวัดฉบับ พ.ศ. 2536

จากตารางจะเห็นได้ว่า อำเภอที่มีประชากรอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่นมากกว่า 200 คนต่อ 1 ตารางกิโลเมตรขึ้นไป จะเป็นอำเภอที่อยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรในระบบชลประทาน ซึ่งมีทั้งชลประทานหลวง และชลประทานราษฎร์ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอสารภี อำเภอสันทราย อำเภอสันป่าตอง อำเภอแมริม และอำเภอหางดง ในทางตรงกันข้าม อำเภอที่อยู่ในเขตที่ดอน และที่สูง จะมีประชากรหนาแน่นน้อยกว่าซึ่งเห็นได้ชัดในกรณีของอำเภอ ฮมก้อย อำเภอฮอด กิ่ง อ. แม่วาว อำเภอสะเมิง อำเภอแม่แจ่ม ซึ่งมีประชากรน้อยกว่า 51 คนต่อพื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตร

นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า หมู่บ้านในที่ดอนและที่สูงจะอยู่กระจัดกระจายกันเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก ไม่ใหญ่เหมือนหมู่บ้านในที่ราบ จากตารางที่ 1.2 อำเภอฮอดสะเก็ด อำเภอฮอดเต่า อำเภอสะเมิง อำเภอ พพร้าว กิ่ง

⁴ ในปี พ.ศ. 2536 มีการตั้งกิ่งอำเภอใหม่คือกิ่งอำเภอแม่ออน ซึ่งแต่เดิมคือพื้นที่ตำบลในอำเภอสันกำแพง

อำเภอแม่วาง อำเภอแม่แจ่ม อำเภออมก๋อย และ อำเภอฮอด จะมีจำนวนครัวเรือนเฉลี่ยน้อยกว่า 200 ครัวเรือน ต่อ 1 หมู่บ้าน

ถ้าหากเปรียบเทียบจำนวนประชากรในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีจำนวน 798,483 คนในปี พ.ศ. 2503 กับ จำนวน 1,530,779 คนในปี พ.ศ. 2535 แล้ว จะเห็นว่าเพิ่มขึ้นเกือบ 2 เท่า หรือคิดเป็นอัตราการเพิ่มขึ้น 2.87 % ต่อปี โดยอัตราความหนาแน่นของประชากรต่อตารางกิโลเมตรเพิ่มขึ้นจาก 35 คน เป็น 76 คน

1.4 กลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงใหม่

กลุ่มชาติพันธุ์ในเชียงใหม่สามารถที่จะแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่ราบ ซึ่งได้แก่ กลุ่มคนเมือง คนไต และคนมอญ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในที่ดอนและสูง ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่อาศัยในเชียงใหม่มาแต่ดั้งเดิม ซึ่งได้แก่ คนกะเหรี่ยง และคนลัวะ ซึ่งกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในที่ดอน และกลุ่มชาติพันธุ์ที่เคลื่อนย้ายอพยพเข้ามาจากจีนและพม่าภายในเวลา 100 ปีที่ผ่านมา ซึ่ง ได้แก่ ม้ง เย้า ลีซอ อาข่า จีนฮ่อ และลาหู่ ซึ่งกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในที่สูง

1.4.1 กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในพื้นที่ราบ

พม่าปกครองเชียงใหม่ถึงสองร้อยกว่าปีในช่วง ปี พ.ศ. 2101 - พ.ศ. 2317 ในระยะเวลาดังกล่าวจะเกิดสงครามขึ้นเป็นระยะ ๆ เช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวร และพระนารายณ์ขึ้นมาตีเชียงใหม่ได้ และบางช่วงเชียงใหม่ก็เป็นอิสระ เช่นในช่วง พ.ศ. 2270-2306 จนถึง พ.ศ. 2317 ในสมัยพระเจ้าตากสิน ล้านนาเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทย และร่วมกันขับไล่พม่าออกไปสำเร็จ เมื่อพระยาการิละได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2325 ปรากฏว่าเชียงใหม่โดยเฉพาะในที่ราบลุ่มเป็นเมืองร้าง พระยาการิละฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่โดยกวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ที่หลบหนีเข้าป่าให้กลับสู่เมือง และเริ่มกวาดต้อนผู้คนจากสิบสองปันนา ที่เป็นชาวไทใหญ่ ไทลื้อ ไทเขิน ให้เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ โดยพวกเขาเป็นช่างฝีมือจะให้ตั้งถิ่นฐานใกล้ตัวเมือง เช่น ไทเขินที่ถนนวัวลาย ส่วนที่ไม่เป็นช่างฝีมือจะได้ออกเมือง เช่น เขินที่สันทราย ผู้คนที่กวาดต้อนมากจะตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามชื่อบ้านเมืองเดิมที่ถูกกวาดต้อนลงมา เช่น เมืองวะ เมืองเลน เมืองซอน เมืองกาย พายาก เป็นต้น นอกจากกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาดังกล่าว ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น คนจีน คนอินเดีย และคนมุสลิมที่เข้ามาค้าขายและตั้งรกรากอยู่ในเมืองเชียงใหม่

1.4.2 กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในที่ดอน และที่สูง

กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในที่ดอนและที่สูงของจังหวัดเชียงใหม่มีทั้งหมด 7 กลุ่ม⁵ โดยในปี พ.ศ. 2535 มีประชากรทั้งหมด 174,195 คน คิดเป็น 11.37% ของจำนวนประชากรทั้งหมดในจังหวัดเชียงใหม่ โดยกะเหรี่ยงเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่ที่สุด คือคิดเป็น 60.91% ของจำนวนประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมด รองลงมาได้แก่ ลาหู่ และม้ง กลุ่มที่มีประชากรน้อยที่สุดได้แก่ เย้า และอาข่า (ดูตารางที่ 1.2)

⁵ จำนวนกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในที่ดอนและที่สูงของภาคเหนือของประเทศไทยมีทั้งหมด 9 กลุ่ม ได้แก่ กะเหรี่ยง ลัวะ ม้ง ลาหู่ ลีซอ เย้า อาข่า ถิ่น และขมุ ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ไม่มีเฉพาะกลุ่มชนถิ่น และขมุ

กลุ่มชาวกะเหรี่ยง และลัวะ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในที่ดอนมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ ในตำนานที่เกี่ยวกับการสร้างเมืองเชียงใหม่ จะพบว่า ลัวะ เป็นชาวพื้นเมืองที่อยู่ในพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำปิงมาก่อนปี พ.ศ. 1839 ซึ่งเป็นปีที่พญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ กลุ่มชาวกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ในเกือบทุกอำเภอ ยกเว้นอำเภอสันกำแพง อำเภอสารภี อำเภอสันป่าตอง และอำเภอสันทราย โดยอาศัยอยู่มากในเขตอำเภออมก๋อย แม่แจ่ม สะเมิง จอมทอง ดอยเต่า และ ฮอด ส่วนชาวลัวะ จะอยู่มากในบริเวณอำเภอฮอด กลุ่มชาวกะเหรี่ยงและลัวะ จะทำนา ทำไร่หมุนเวียน เลี้ยงสัตว์ และหาของป่า ซึ่งในอดีตมีการโยกย้ายหมู่บ้านในบริเวณที่ไม่ไกลจากบริเวณเดิมมากนัก

สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ลีซอ ลาหู่ เย้า และอาข่า เป็น กลุ่มซึ่งทยอยโยกย้ายกันเข้ามาจากประเทศจีน และพม่า โดยเข้ามาในดินแดนไทย และในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ในช่วง 1 ศตวรรษที่ผ่านมา กลุ่มนี้จะอาศัยอยู่ในที่สูง ในบริเวณกิ่งอำเภอเวียงแหง อำเภอฝาง อำเภอเชียงดาว แต่ดั้งเดิมดำรงชีพด้วยการทำไร่ข้าว เลี้ยงสัตว์ และปลูกฝิ่น และมักจะมีการโยกย้ายหมู่บ้านไปหาบริเวณป่าที่สมบูรณ์เมื่อบริเวณที่ทำการปลูกฝิ่น และไร่ข้าวเดิมขาดความอุดมสมบูรณ์ลง จากตารางที่ 1.2 จะเห็นได้ชัดว่าตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2516 กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ยังมีการโยกย้ายเข้ามาในเขตจังหวัดเชียงใหม่ โดยดูได้จากอัตราการเพิ่มขึ้นของประชากรเฉลี่ยต่อปีสูงมาก

ตารางที่ 1.2 จำนวนประชากรของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดเชียงใหม่

กลุ่มชาติพันธุ์	จำนวนประชากรปี 2516*	จำนวนประชากรปี 2538**	% เพิ่มขึ้นต่อปี
กะเหรี่ยง	59,904	123,630	4.6
ลัวะ	6,279	9,774	3.7
ม้ง	7,126	20,228	8
ลาหู่	7,648	34,220	15
ลีซอ	4,412	14,464	10
เย้า	396	1,631	13.6
อาข่า	306	4,001	62.7
รวม	85,066	272,797	9.6

แหล่งที่มา: * ตารางที่ 2.2 จาก Kunstadter, Peter, Chapman E.C. Sanga Sabhasri (eds.). 1978. **Farmers in the Forest**. Honolulu: The University Press of Hawaii.

** ทำการเปรียบเทียบชนบนพื้นที่สูงในประเทศไทย ปี 2538 กองส่งเสริมชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม 2538

* เช่น ที่ปรากฏในหนังสือ ชินกาลมาลีปกรณ์ (รัตนปัญญาเถระ 2517) และตำนานมูลศาสนา (2519) ที่ว่าชาวลัวะได้สร้าง "เวียง" หรือเมือง ขึ้นในบริเวณเชิงดอยสุเทพ ได้แก่ เวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอก และเวียงนพบุรี

1.5 สรุปลักษณะทางกายภาพและประชากรจังหวัดเชียงใหม่

ข้อมูลทางกายภาพและประชากรจังหวัดเชียงใหม่ข้างต้น บ่งบอกถึงความสำคัญและลักษณะพิเศษของจังหวัดเชียงใหม่ได้ดังต่อไปนี้

- เชียงใหม่เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำที่สำคัญที่มีความยาวมากกว่า 70 กิโลเมตร ถึง 9 สาย นอกจากแม่น้ำกก และแม่น้ำฝาง ซึ่งไหลลงแม่โขงแล้ว ทุกสายล้วนไหลลงสู่แม่น้ำปิง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของแม่น้ำเจ้าพระยา ลำธารและแม่น้ำเหล่านี้ได้หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำปิงมาเป็นเวลานาน ส่วนหนึ่งถูกเก็บกักไว้ที่เขื่อนภูมิพล เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าออกใช้ในภาคอุตสาหกรรม บริการ และอำนวยความสะดวกให้แก่ชีวิตผู้คนในหลายจังหวัดด้วยกัน
- ที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง อันเนื่องมาจากการที่แม่น้ำลำธารได้พัดพาเอาอินทรีย์วัตถุจากที่สูงลงมาอยู่ในที่ลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตที่ยังไม่มีการสร้างเขื่อน จะมีน้ำป่าลงมาทุกปี เป็นการเพิ่มอินทรีย์วัตถุในดิน ประกอบกับการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายที่มีประสิทธิภาพ ทำให้ชาวบ้านในหลายพื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มสามารถทำนาและปลูกพืชผักอย่างอื่นได้ตลอดปี
- พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง ปกคลุมด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งเป็นแหล่งต้นน้ำ ในอดีต จึงมีกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและลัวะ อาศัยอยู่ตามหุบเขา และที่ดอน มีการทำไร่หมุนเวียนและนาค้าที่ค่อนข้างถาวร ในขณะที่อยู่กับกลุ่มคนจากที่ราบ ก็ได้ย้ายกันไปทำสวนเมืองอยู่ตามที่ดอนด้วย ต่อมาจึงมีกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในที่สูง เช่น ม้ง ลีซอ ลาหู่ ฯลฯ อพยพเข้ามาทั้งจากพม่า และจากจังหวัดอื่น ๆ เพื่อมาปลูกฝิ่นและทำไร่บนที่สูงหลายกลุ่ม
- ลุ่มน้ำต่าง ๆ ของจังหวัดเชียงใหม่ เป็นแหล่งอารยธรรมมานานนับพันปี ดูได้จากการสร้างเมืองจำนวนมากในเขตอำเภอฝาง ซึ่งเป็นเขตลุ่มน้ำแม่กก จนกระทั่งพระยาเม็งรายมาเริ่มสร้างเมืองที่เวียงกุมกาม ในเขตอำเภอสารภี และย้ายมาสร้างเมืองเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงใน ปี พ.ศ. 1839 การที่เป็นแหล่งอารยธรรม และมีวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและความรักในถิ่นฐาน
- ความหลากหลายของชาติพันธุ์ ซึ่งหมายถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมทั้งที่เป็นวัตถุ เช่น งานหัตถกรรมต่าง ๆ และในเรื่องของพิธีกรรมและความเชื่อ เป็นพื้นฐานที่เอื้อต่อการพัฒนาออกภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัตถกรรมและการท่องเที่ยว
- เนื่องจากเป็นศูนย์กลางการปกครองตั้งแต่ดั้งเดิม ประกอบกับจุดที่ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม คือเป็นจุดผ่านทางไปสู่จังหวัดอื่น ๆ ในภาคเหนือ รวมทั้งการที่มีมหาวิทยาลัยและสถานการศึกษาอื่น ๆ หลายสถาบันตั้งอยู่ ทำให้เชียงใหม่กลายเป็นศูนย์กลางของการปกครอง การคมนาคม การท่องเที่ยว และการศึกษา

บทที่ 2

การศึกษาชนบทและเกษตรกรรมจังหวัดเชียงใหม่

การทบทวนการศึกษาชนบทและเกษตรกรรมในเชียงใหม่ในบทนี้ เป็นการทบทวนเฉพาะการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ และทางด้านการเกษตรในเชิงระบบ โดยไม่เน้นทบทวนการศึกษาทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่ศึกษารายละเอียดถึงพืช สัตว์ ดิน น้ำ ฯลฯ และเนื่องจากเวลาการศึกษาที่จำกัด ผู้เขียนจึงได้ทบทวนรายละเอียดเฉพาะวรรณกรรมที่ผู้เขียนเห็นว่าสำคัญและน่าสนใจ ทั้งนี้แบ่งวรรณกรรมที่ทบทวนออกเป็น 5 ช่วงเวลา เนื่องจากสภาพทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่แตกต่างกันของแต่ละช่วงเวลา จะส่งผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพชนบทและเกษตรกรรม ซึ่งมีผลต่อการกำหนดเนื้อหาและวิธีการศึกษา ช่วงเวลาการศึกษาดังกล่าวแบ่งออกเป็น

- 1) ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นช่วงก่อนที่ทางรถไฟสายเชียงใหม่-กรุงเทพฯ จะสร้างเสร็จ ซึ่งเป็นช่วงที่เชียงใหม่ยังไม่ได้รับอิทธิพลทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมจากส่วนกลางมากนัก
- 2) ช่วงปี พ.ศ. 2465-2500 ซึ่งเป็นช่วงที่เชียงใหม่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย และภายใต้อำนาจรัฐที่รวมศูนย์อยู่ที่กรุงเทพฯ
- 3) ช่วงปี พ.ศ. 2501-2516 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่เน้นการพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน และการส่งออก
- 4) ช่วงปี 2517-2528 เป็นช่วงที่การพัฒนาด้านเทคโนโลยีการเกษตรขยายตัวไปอย่างมาก ในขณะที่เดียวกันกับการผลิตภาคอุตสาหกรรม และการบริการเริ่มพัฒนา และ
- 5) ช่วงสุดท้ายคือช่วงปี 2529-2538 เป็นช่วงที่การผลิตภาคอุตสาหกรรมและการบริการล้ำหน้าการผลิตภาคเกษตรกรรม สัดส่วนของผู้ที่อยู่ในภาคเกษตรลดลงในอัตราที่รวดเร็ว

ในการนำเสนอสถานภาพของการศึกษาในแต่ละช่วงนั้น จะได้กล่าวถึงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่สำคัญที่ดำรงอยู่ และบรรยายสรุปถึงงานศึกษาที่สำคัญ โดยแบ่งตามแนวทางการศึกษา สุดท้ายเป็นบทสรุปแนวทางการศึกษา เนื้อหาการศึกษาทั้งหมดที่ได้มีการทบทวน และวิเคราะห์ข้อจำกัดของวรรณกรรมเหล่านั้น

2.1 การศึกษาในช่วงก่อน ปี พ.ศ. 2464

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2464 นั้น เป็นช่วงที่ทางภาคเหนือตอนบนหรือล้านนา รวมทั้งเชียงใหม่ ยังไม่ได้รับอิทธิพลทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมจากการปกครองส่วนกลางที่กรุงเทพฯ มากนัก อันเนื่องมาจากการเดินทางไปมาหาสู่กันใช้เวลานานและมีความยากลำบาก⁷ และการคมนาคมสื่อสารทางด้านอื่น แทบจะไม่มี การค้าขายจะเป็นการค้าขายในท้องถิ่น และระหว่างตอนใต้ของจีน

⁷ การเดินทางระหว่างเชียงใหม่-กรุงเทพฯ โดยทางน้ำใช้เวลา 2-3 เดือน (ปลายอ้อ ชนะนันท์, 2530 หน้า 9)

และพม่า อันที่จริง รัฐบาลกลางได้ดำเนินการปฏิรูปการปกครองเมือง เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน โดยมี เชียงใหม่เป็นที่ตั้งของศาลว่าการมณฑลพายัพมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2427 ทั้งนี้เพื่อยกเลิฐานะหัวเมืองประเทศราชที่เป็นมาแต่เดิม และจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลที่มีข้าหลวงจากส่วนกลางเข้ามาปกครอง พร้อมกับพยายามปฏิรูปการศึกษา ให้เป็นแบบใหม่ ที่ปลูกฝังความรู้สึกที่เป็นพลเมืองไทย มีการปฏิรูปการปกครองซึ่งส่งผลให้มีการปรับปรุงระบบการเก็บภาษี แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงการปกครองในช่วงนี้ ยังไม่ได้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงในชนบทและระบบการเกษตรของเชียงใหม่มากนัก

การบันทึกเหตุการณ์และการเดินทาง

เนื่องจากในอดีตเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการปกครอง และเศรษฐกิจ ประกอบกับลักษณะพิเศษและความสำคัญดังกล่าวไปแล้วในบทที่ 1 จึงมีผู้คนเดินทางผ่านไปมา และเข้ามาติดต่อทั้งในด้านเศรษฐกิจ และการปกครองมากมาย การศึกษาชนบทและเกษตรกรรมเชียงใหม่กล่าวได้ว่าเริ่มต้นจากการที่คนต่างประเทศ ซึ่งอาจจะแบ่งออกเป็นนักธุรกิจ มิชชันนารี หรือข้าราชการของอังกฤษในสมัยก่อนนั้น การบันทึกเหตุการณ์และการเดินทางในพื้นที่เชียงใหม่และล้านนาในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2464 ที่กล่าวถึงกันมาก ได้แก่ บันทึกของแมคกิลวารี⁹ บันทึกชีวิตของหลุยส์ เลียวโนเวน¹⁰ บันทึกของ W.A.R. Wood ซึ่งเป็นกงสุลอังกฤษในเชียงใหม่¹¹ บันทึกเหล่านี้ ถึงแม้ไม่ได้เน้นหนักในเรื่องเกษตรกรรม แต่สะท้อนให้เห็นสภาพทั่วไปของชนบทเชียงใหม่ในสมัยนั้น

การบันทึกการเดินทางของคนอังกฤษที่เดินทางไปยังภาคเหนือของไทยในช่วงปี พ.ศ. 2433-2436 (An Englishman's Siamese Journals 1890-1893) เป็นตัวอย่างวรรณกรรมในแนวทางการศึกษาแบบบันทึกเหตุการณ์และการเดินทางเรื่องหนึ่ง ซึ่งจากการบันทึกทำให้ทราบถึงสภาพสิ่งแวดล้อมและ ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนสมัยนั้น ดังเช่นตอนหนึ่งที่กล่าวว่าเชียงใหม่มีความสำคัญเพราะ เป็นแหล่งป่าไม้สัก ซึ่งผู้บันทึกคิดว่าคงจะหมดไปในอีกไม่นานอันเนื่องมาจากการให้สัมปทานป่าไม้อย่างมโหฬาร อีกประการหนึ่งเป็นเพราะ การที่เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของการค้า ซึ่งสังเกตเห็นได้ชัดว่าในเรื่องการค้านี้ผู้หญิงมีบทบาทมาก

⁹ มีการเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีให้เป็นระบบผูกขาด มีเจ้าภาษีนายอากรประมูลเก็บภาษี โดยให้เก็บหลายชนิดมากขึ้น และเก็บเป็นเงินแทนที่จะเป็นผลผลิต ตัวอย่างการเกิดกรณีต่อต้านขึ้นในเชียงใหม่เนื่องจากความไม่พอใจในเรื่องการเก็บภาษีอากร เช่น กบฏพญาผาบที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2432 บางส่วนของพื้นที่อำเภอสันทราย อำเภอดอยสะเก็ด และอำเภอสันกำแพง โดยการนำของพญาผาบ ซึ่งเป็นผู้ปกครองระดับท้องถิ่น ร่วมกับข้าราชการท้องถิ่นระดับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอีกหลายคนซึ่งเป็นผู้ที่เคยเก็บภาษีให้แก่เจ้าเมืองเชียงใหม่มาแต่ก่อน ในปี พ.ศ. 2444 ยังมีการต่อต้านที่แขวงแม่จัน โดยราษฎรประมาณ 600 คนพร้อมอาวุธมีดดาบและไม้ปะทะกับตำรวจ ทำให้มีชาวบ้านตาย 6 คน (ดูรายละเอียดในสร้อยดี อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา เอกสารวิชาการชุดล้านนาคดีศึกษา ลำดับที่ 2 โครงการข้อเสนอเทศาภิบาลคดีศึกษา โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2529)

¹⁰ แมคกิลวารี เขียนบันทึกขึ้นในปี พ.ศ. 2454 เรื่อง A Half Century among the Siamese and Laos เพิ่งแปลเป็นภาษาไทยในปี พ.ศ. 2537 โดย จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล

¹¹ W.S. Bristowe แต่งเป็นหนังสือ แปลในปี พ.ศ. 2534 โดยจิระนันท์ พิตรปรีชา เรื่อง “ลูกผู้ชายชื่อนายหลุยส์”

¹² ดังเช่นบันทึกเรื่องของครูบาศรีวิชัยในปี พ.ศ. 2463 ที่อ้างใน Wijeyewardene, Gehan. “The Theravada Compact and the Karen.” Sojourn 2 (1987) : 31-54.

“...เชียงใหม่เป็นเมืองที่สำคัญมานานนับศตวรรษ และจวบจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ก็เนื่องจากความสมบูรณ์ของป่าไม้สัก...แต่เมื่อป่าไม้สักหมดไป ซึ่งเป็นไปได้ในอีกไม่นานนี้ ก็ยังมีเหตุผลอื่น ๆ อีกที่จะทำให้เชียงใหม่คงความสำคัญ ตลาดสดเป็นสถานการณ์ที่น่าสนใจ เป็นกิจกรรมที่ดำเนินการโดยผู้หญิง ซึ่งประมาณการว่ามีถึง 4-5 พันคนร่วมดำเนินการอยู่...” (หน้า 66 .. แปลโดยผู้เขียน)

สภาพป่าไม้และสัตว์ป่าที่สมบูรณ์ยังสะท้อนออกจากการบรรยายอีกตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ในสมัยนั้นพร้อมทั้งบริวารซึ่งทั้งหมด 120 ตัว ออกไปล่าสัตว์ที่เมืองฝาง ซึ่งขณะที่ทางคณะได้หยุดไหวพระที่ถ้ำดับเต่า กลุ่มหนึ่งถูกช้างป่าไล่

นอกจากนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นภาพความสัมพันธ์ของชนชาติพื้นเมืองต่าง ๆ ที่หลากหลายในตัวเมืองเชียงใหม่อีกตอนหนึ่งที่กล่าวว่า

“...ดูจะเป็นเรื่องปกติที่เห็นช้างเดินท่องอยู่ในตลาดท่ามกลางฝูงชน อันประกอบไปด้วย ยาง (กะเหรี่ยง) เจริญ (ไทยใหญ่จากสาละวิน) จีน (จากเชียงตุง) ขมุ(จากอีกฟากน้ำโขง) และกระทั้งคนโตที่มาจากสิบสองจุไทย และพ่อค้าฮ่อ จากญวนนาน...” (หน้า 66.. แปลโดยผู้เขียน)

ในขณะเดียวกันจากบันทึกนี้ทำให้เราทราบข้อมูลบางอย่างที่เกี่ยวกับชนในที่สูง เพราะในขณะที่ผู้บันทึกเดินทางขึ้นไปทางอำเภอฝาง ก็ได้พบกับชนเผ่ามูเซอ หรือลาหู่ ได้อาศัยอยู่บริเวณพื้นที่สูงของเมืองแหง หรือกิ่งอำเภอเวียงแหงมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้ว โดยมีการจ่ายภาษีให้แก่ทางการในรูปของข้าวขึ้น และแลกเปลี่ยนกับการอยู่อาศัยและทำไร่อย่างเสรี

สภาพความสมบูรณ์ของป่าไม้และสัตว์ป่า ในเขตอำเภอพร้าวและอำเภอฝางในช่วงปี พ.ศ. 2424-2426 ยังถูกบรรยายไว้ในหนังสือของ คาร์ล บอค (Carl Bock)¹² ซึ่งเล่าถึงการที่เสือเข้ามากัดกินวัวควายของชาวบ้านที่ย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณนั้นทุกคืน ซึ่งชาวบ้านยังได้บ้าง อีกทั้งยังกล่าวถึงการที่กลุ่มของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ซึ่งช้างออกไปล่าสัตว์ และล่าได้ช้าง ควายป่า และพวกงูกลับมา

บันทึกของ Schreiner, S.A. Jr.¹³ เป็นการบรรยายเรื่องราวของ E.C. Cort ซึ่งเป็นทั้งนายแพทย์ และมิชชันนารีที่ทำงานอยู่ที่เชียงใหม่ถึง 43 ปี คือในช่วงปี พ.ศ. 2449-2492 ในช่วงที่ Cort มาถึงเชียงใหม่ในระยะแรกมีความประทับใจในภูมิทัศน์ และความมั่งคั่งของหมู่บ้านในชนบทเป็นอย่างมาก โดยมองเปรียบเทียบกับ อินเดีย และจีนที่มีพลเมืองค่อนข้างหนาแน่น โดยบรรยายว่าที่เชียงใหม่นั้น

“แต่ละครอบครัวดูเหมือนจะมีบ้านของตนเองที่มุงหญ้าคาหรือกระเบื้อง แต่ละหลังมีบริเวณของตนเองที่ปลูกต้นไม้มากมาย ซึ่งไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย มีต้นมะม่วง มะพร้าวต้นเอน และต้นหมากที่สูงชะลูด นอกจากนี้ยังมีต้นลำไย ต้นส้ม และส้มโอ ที่ปลูกเป็นแถวเป็นแนว และเกือบทุกบ้านจะมีต้นไม้สูง ที่ทำให้เกิดความอึดใจแก่ผู้ที่รักความละเอียดอ่อนและความมีคุณค่า” (หน้า 20 แปลโดยผู้เขียน)

¹² Bock, Carl. *Temples and Elephants: Travels in Siam in 1881-1882*. Singapore: Oxford University Press.

¹³ Schreiner, S.A. Jr. “My Uncle Charlie: Angel Doctor of Siam” Roneo paper.

งานสองเรื่องหลังนี้ยังได้บันทึกถึงความเชื่อถือสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่นภูติผีปิศาจ อย่างเหนียวแน่นของคนเชียงใหม่ เช่น ในกรณีคนเจ็บป่วย จะมาหาหมอ เมื่อป่วยหนักมาแล้วหลายวัน หลังจากการรักษาแบบดั้งเดิมไม่ได้ผล

2.2 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2464-2500

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2464 ซึ่งเป็นช่วงที่ทางรถไฟสายกรุงเทพ-เชียงใหม่สร้างเสร็จสมบูรณ์ สถานการณ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ในทางเศรษฐกิจ มีการติดต่อค้าขายกับทางกรุงเทพฯมากขึ้น โดยใช้เส้นทางรถไฟ พ่อค้าคนจีนเริ่มมีบทบาทในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น จากจำนวนพ่อค้าที่มีอยู่ 3,626 คนในปี พ.ศ. 2462 เพิ่มขึ้นเป็นจำนวน 6,989 คนในปี พ.ศ. 2472 ¹⁴ และมีการขยายเนื้อที่เพาะปลูกข้าวและพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เพื่อส่งเป็นสินค้าออก ในทางการปกครองนับตั้งแต่ปี 2469 เป็นต้นไป หากเจ้าเมืองใดว่างลงก็ไม่ได้มีการแต่งตั้งใหม่ เจ้าแก้วนริศ เป็นเจ้าเมืององค์สุดท้ายของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2482 และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นระบอบ"ประชาธิปไตย" ในปี พ.ศ. 2475 นครเชียงใหม่ได้กลายเป็นจังหวัดหนึ่งเช่นเดียวกับจังหวัดอื่น ๆ

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการศึกษามหาวิทยาลัยและเกษตรกรรมเชียงใหม่ในตอนท้ายของช่วงนี้ที่สำคัญได้แก่ การเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการเมืองไทยของสหรัฐอเมริกา เพื่อกันไม่ให้ลัทธิคอมมิวนิสต์ขยายอิทธิพลเข้ามา อันเนื่องมาจากการที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนเข้าทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศจีนในปี พ.ศ. 2492 บทบาทที่สำคัญด้านหนึ่งคือการเข้ามาศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจสังคมไทย วิชามานุษยวิทยาถูกใช้ให้เป็นประโยชน์ในการศึกษาวิจัยนี้ เช่นเดียวกับที่ได้ถูกใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการปกครองอาณานิคม ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ¹⁵ ในปี พ.ศ. 2490 ทางมหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ แห่งสหรัฐอเมริกา ได้จัดตั้งโครงการศึกษาหมู่บ้านบางซันขึ้นที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. 2496 ต้องการขยายการศึกษาไปยังภาคเหนือ จึงเลือกหมู่บ้านภูแดง ใน อ. สวรรค์ จังหวัดเชียงใหม่เป็นพื้นที่ศึกษา ระหว่างปี 2497-2505 สหรัฐฯ ได้ทุ่มเงินจำนวน 97.5 ล้านบาท ในการสร้าง

¹⁴ เนื่องจากบางส่วนของทางรถไฟสายเหนือ (สถานีลพบุรีถึงปากน้ำโพ) เริ่มเปิดใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2448 พ่อค้าคนจีนเริ่มทะยอยเข้ามาอยู่ในภาคเหนือ การค้าขายระหว่างเชียงใหม่และกรุงเทพฯ เริ่มมีมากขึ้นเรื่อย ๆ พบว่าในปี พ.ศ. 2464 มูลค่าการส่งออกและรับระหว่างกรุงเทพฯ กับ นครเชียงใหม่เป็นมูลค่าถึง 839,000 บาท (ปลายข้อ ชนะนนท์ 2530 หน้า 20-21, 36)

¹⁵ นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาได้ศึกษาลักษณะนิสัยประจำชาติของคนในประเทศคู่สงครามและประเทศพันธมิตร ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 อีกทั้งยังได้ถูกเชิญมาให้ความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาแก่กองทัพของสหรัฐอเมริกาและฝ่ายสัมพันธมิตร ข้อมูลและความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาได้ถูกนำมาพิมพ์และเผยแพร่เป็นคู่มือ เพื่อที่จะหาทางเอาชนะชาวพื้นเมืองและสามารถเข้าร่วมเป็นพันธมิตร รู้ท เบเนดิก นักมานุษยวิทยาที่มีชื่อเสียง ได้เขียนหนังสือ เกี่ยวกับวัฒนธรรมประจำชาติญี่ปุ่น เรื่อง "Chrysanthemum and the Sword" ได้รับการยกย่องว่าเป็นหนังสือที่ดีที่สุดในการที่จะเข้าใจถึงวัฒนธรรมญี่ปุ่น ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 นักมานุษยวิทยาต้องทำหน้าที่ 2 ประการคือ การแปลเจตนาารมณ์ในนโยบายการปกครองของฝ่ายบริหารให้ชนพื้นเมืองเข้าใจ และในขณะเดียวกันต้องพยายามเล่าอธิบายธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนปฏิกิริยาของชาวพื้นเมืองให้นักบริหารฟังด้วย (พรชัย สอนปาน 2533)

ฐานทัพอากาศเจ็ดแห่งในประเทศไทย และได้จัดตั้งหน่วยงานวางแผนและควบคุมการวิจัยที่ตอบโต้การต่อต้านรัฐบาลในประเทศไทย ซึ่งเรียกกันย่อ ๆ ว่า ARPA (Advanced Research Projects Agency)¹⁶

แนวการศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณา

งานทางด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานด้านสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ในช่วงแรกจะเน้นการศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณา ที่พยายามทำความเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบท และกลุ่มชาติพันธุ์ โดยศึกษาถึงชีวิตความเป็นอยู่ด้านต่าง ๆ ทั้งด้านการผลิต ด้านสังคม และด้านวัฒนธรรม โดยที่ชาวชนบทและกลุ่มชาติพันธุ์ในสมัยก่อนคือชาวนา ชาวไร่ วิธีการผลิตด้านเกษตรกรรมจึงถูกบรรยายอย่างละเอียดเพราะเป็นวิถีชีวิตหลักของชาวบ้าน

งานศึกษาในช่วงนี้ที่สำคัญ คือ งานของ คอนราด คิงส์ฮิลล์ (Conrad Kingshill) ซึ่งศึกษาหมู่บ้านกู๋แดง อ. สารภี ในปี พ.ศ. 2496-2497 ซึ่งเป็นงานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก และขณะเดียวกันก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยของศูนย์วิจัยที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ตั้งขึ้นที่กรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ. 2491 โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะเก็บข้อมูลเชิงชาติพันธุ์วรรณาเพื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลที่เก็บในหมู่บ้านในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย โดยมีจุดเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ลำดับชั้นทางสังคม และบทบาทของสถาบันทางพุทธศาสนา

แนวทางที่คอนราด คิงส์ฮิลล์ ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้รับอิทธิพลจากแนวทางการศึกษาแบบแผนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ของรัฐ เบเนดิก โดยพยายามสังเกตดูว่าชาวบ้านมีแบบแผนทางวัฒนธรรมอย่างไรที่สังเกตเห็นชัดแล้วซ้ำอีกในการดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ แบบแผนดังกล่าวจะกำหนดพฤติกรรมของคน และจะส่งเสริมให้มีต่อไปในสังคม แบบแผนทางวัฒนธรรมของชาวบ้านกู๋แดงที่คอนราด คิงส์ฮิลล์ สรุปออกมาเป็น 7 แบบแผน โดยเห็นว่าก่อนที่ชาวบ้านจะดำเนินกิจกรรม หรือ ให้เครื่องมืออะไรสักอย่างจะต้องมีการประเมินในด้านต่อไปนี้คือ 1) คุณค่าและประโยชน์ (utility) 2) ความคุ้มค่า (profit) 3) ความสนุก (fun) 4) ความเป็นเอกบุคลิกที่มีอิสระ (individuality) 5) ความรับผิดชอบต่อส่วนรวม (communal responsibility) 6) การคำนึงถึงผลของการกระทำ (ตามหลักพุทธศาสนา ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว”- “...Do Good, Receive Good...” และ 7) ปลอดภัยไว้ก่อน (playing it safe)

หัวข้อการศึกษาแบ่งออกเป็น 10 บท ที่กล่าวถึงวิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ของชาวบ้าน ได้แก่ เรื่องสภาพทั่วไปและประชากร เศรษฐกิจหมู่บ้าน ครอบครัว การศึกษา บทบาทชายหญิง การปกครองระดับหมู่บ้าน กิจกรรมทางด้านการศาสนา และการแสดงออกทางด้านศาสนา และ การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ในเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้าน คอนราด คิงส์ฮิลล์ ได้บรรยายกิจกรรมด้านการเกษตรของชาวบ้านในแต่ละช่วงเวลา หรือแต่ละเดือนในรอบปี การบรรยายนี้ทำให้เห็นภาพกิจกรรมการทำงาน ทำสวนที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนักดังต่อไปนี้

¹⁶ จลาตชาย รมิตานนท์ อ่างใน ชยันต์ วรรธนะภูติ “แนวการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม : การศึกษาสังคมไทยเชิงมานุษยวิทยา” ใน วิทยานิพนธ์ปริญญาโท กนกศักดิ์ แก้วเทพ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529

กลางเดือนมิถุนายนถึงต้นเดือนสิงหาคม ชาวบ้านทำการไถนา หว่านกล้า และดำนา ชาวบ้านทั้งหมดยังใช้ควายไถนา และมีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานในการดำนา โดยทั้งหมดปลูกข้าวเหนียวเพื่อใช้สำหรับบริโภคในครัวเรือน

เดือนกรกฎาคม ชาวบ้านบางส่วนซึ่งเป็นครอบครัวส่วนน้อยของหมู่บ้านที่มีฐานะดี ร่วมกับการเก็บและขายลำไย

เดือนสิงหาคมชาวบ้านกำจัดวัชพืชในนา

เดือนกันยายนถึงตุลาคม ชาวบ้านจะมีงานในนาไม่มาก แต่จะไปจับปลาเกือบทุกวัน ปลามีมาก และน้ำท่าก็อุดมสมบูรณ์ บางส่วนซ่อมแซมเครื่องมือการเกษตร ทำเรือกมัดควาย สร้างหรือซ่อมแซมบ้าน ในเดือนตุลาคมชาวบ้านใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเตรียมและร่วมพิธีสลากภัตร

เดือนพฤศจิกายนถึงกลางเดือนธันวาคม เริ่มการเก็บเกี่ยว ซึ่งยังเป็นระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเช่นเดียวกับช่วงดำนา คอมนาค คิงส์ฮิลล์ สังเกตว่า โอกาสนี้ยังเป็นโอกาสที่หนุ่มสาวจะได้เจอกัน บรรยายาการ ทำงานเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ทางเจ้าของนายังได้ทำกับข้าวเลี้ยงตอบแทนผู้ที่มาแลกเปลี่ยนแรงงานด้วย หลังจากนั้นจะเป็นการตีข้าว โดยก่อนการตีข้าว มีการทำพิธีเรียกขวัญข้าว ผู้ชายเป็นคนตีข้าว ส่วนผู้หญิงทำหน้าที่ขนข้าวกลับไปใส่ยุ้งฉางที่บ้าน หลังกระบวนการเก็บเกี่ยวสิ้นสุดลง แต่ละครัวเรือนจะเสียภาษีเป็นข้าวให้กำนัน 3 ถึงต่อหน้า 1 ไร่ เพื่อนำไปขายเพื่อใช้จ่ายในด้านการจัดการเมืองฝ่าย นอกเหนือจากแรงงานที่ชาวบ้านยังต้องช่วยกันทะนุบำรุงระบบเมืองฝ่าย

เดือนธันวาคม ถึงเดือนมกราคม ชาวบ้านบางคนปลูกถั่วเหลืองในนา บางคนปลูกต้นยาสูบ และมักอื่นเพื่อขาย

เดือนกุมภาพันธ์ ชาวบ้านบางส่วนปลูกถั่วลิสง

เดือน มีนาคม ชาวบ้านที่ไม่ได้ปลูกพืชผักในนา เริ่มเตรียมที่นาสำหรับการปลูกข้าวรุ่นที่ 2 ซึ่งเป็นข้าวเจ้าที่ปลูกเพื่อขาย

เดือนเมษายน-พฤษภาคม เก็บเกี่ยวถั่วลิสง

เดือนมิถุนายน เก็บเกี่ยวข้าวรุ่นที่ 2 และเผาฟางในนาเพื่อเตรียมปลูกข้าวนาปีต่อไป

นอกจากการศึกษาเรื่องการทำนาในรอบ 1 ปีแล้ว คอมนาค คิงส์ฮิลล์ยังได้ศึกษาถึงการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งมีทั้งควาย วัว หมู และสัตว์เล็กอื่น ๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้เงินสดที่ได้มาลงทุนในรูปของที่ดินมากกว่ารูปแบบอื่น มีบางคนซื้อจักรยาน และมอเตอร์ไซด์ มีการค้าพืชผักพื้นบ้านบ้าง ชาวบ้านบางคนทำสินค้าหัตถกรรม เช่น กระบวยที่ทำจากกะลามะพร้าว เสื้อ ดอกไม้ไฟ กลอง ผ้าทอ เพื่อขาย แต่จะเป็นงานอดิเรกมากกว่าการทำขายอย่างจริงจัง

โดยสรุปแล้วภาพของหมู่บ้านทุ่งแดงที่คอมนาค คิงส์ฮิลล์ บรรยาย ค่อนข้างจะเป็นภาพหมู่บ้านในเชิงอุดมคติที่ดี มีการผลิตที่พึ่งตนเอง มีวัฒนธรรมของตนเองที่ให้ความสำคัญกับจิตใจ ตลอดจนเน้นคุณค่าของ

ความร่วมมือกันอย่างแน่นแฟ้นและกลมกลืน บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ซึ่งทำให้หมู่บ้านเป็นหน่วยพื้นที่ที่ค่อนข้างมีอิสระจากอิทธิพลภายนอก ดังข้อสรุปของบทที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจหมู่บ้านที่ว่า

“ดูเหมือนว่าชาวบ้านกู๋แดงมีความเป็นอยู่ค่อนข้างอิสระ เขาปลูกข้าวที่ต้องการบริโภค มีผักที่ปลูกไว้ในสวน เลี้ยงสัตว์ไว้กินเนื้อ และจับปลากินเอง บางอย่างที่ต้องการก็มีพ่อค้ามาขายให้ หรือบางทีก็ไปซื้อที่ตลาด การดำรงอยู่ของพวกเขาจะค่อนข้างเป็นอิสระจากระบบเศรษฐกิจของประเทศโดยรวม ถ้าราคาข้าวตก เขาอาจจะไม่รอบ แต่เขาอาจจะได้กำไรน้อย แต่ปัจจัยในการดำรงชีพขั้นพื้นฐานของเขาจะไม่เปลี่ยนแปลงไป” (หน้า 69 ... แปลโดยผู้เขียน)

คอนราด คิงส์ฮิลล์ ได้เข้าไปศึกษาเพิ่มเติมในหมู่บ้านกู๋แดงอีกในปี พ.ศ. 2508 ปี พ.ศ. 2517 และปี พ.ศ. 2528¹⁷ แต่ไม่ได้ทำการศึกษาย่างลึกซึ้ง เพียงแต่ดูว่าในทางกายภาพมีอะไรเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น ในปี พ.ศ. 2508 พบว่า มีการปรับปรุงถนนเล็กน้อย ทำให้รถประจำทางถึงในช่วงหน้าแล้ง จำนวนครัวเรือนจาก 168 ครัวเรือนเพิ่มเป็น 194 ครัวเรือน มีรถยนต์เพิ่มขึ้น 5 คัน และจักรยานเพิ่มขึ้นถึง 122 คัน จากเดิมที่มีอยู่เพียง 40 คันเท่านั้น มีวิทยุเพิ่มจาก 1 เครื่องเป็น 81 เครื่อง แต่การเกษตรกรรมยังไม่อะไรเปลี่ยนแปลงมาก พอถึงปี พ.ศ. 2517 สภาพถนนดีขึ้น ใช้เดินรถได้ทุกฤดูกาล ไฟฟ้าเข้าถึง จำนวนครัวเรือนเพิ่มเป็น 223 ครัวเรือน แต่ที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดคือการลดขนาดของครัวเรือน จากเฉลี่ย 6.3 คนต่อครัวเรือนเป็น 4.8 คน ซึ่งเป็นผลของการคุมกำเนิด

2.3 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2500-2516

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ปฏิวัติยึดอำนาจการปกครองใน พ.ศ. 2500 และต่อมาได้ดำเนินนโยบายเร่งรัดพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของสหรัฐอเมริกา อีกทั้งเปิดประตูรับความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ รวมทั้งด้านเทคโนโลยี และวิชาการ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ที่เริ่มเมื่อปี พ.ศ. 2504 มีการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การสร้างทางหลวงลำปางเชียงใหม่ในปี 2512 เน้นเพิ่มผลผลิต และปรับปรุงชลประทาน ดังเช่นการสร้างระบบชลประทานแม่แตงขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2506-2514 และสร้างเขื่อนภูมิพลเสร็จในปี พ.ศ. 2507

สำหรับนโยบายต่อที่สูงขึ้น ในปี พ.ศ. 2507 มีการจัดตั้งนิคมชาวเขาเพื่อจำกัดบริเวณให้ชาวเขาอยู่ พ.ศ. 2508 ได้มีการตั้งศูนย์วิจัยชาวเขาขึ้นในบริเวณมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อทำการศึกษาด้านชนเผ่าที่อยู่บนที่สูง ซึ่งเป็นปัญหาด้านความมั่นคงในสายตาของรัฐบาลไทยและสหรัฐอเมริกาในช่วงนั้น ศูนย์วิจัยแห่งนี้ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินของส.ป.อ.ในระยะแรก และในปี พ.ศ. 2509 ได้มีการตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาวิชาการเกี่ยวกับประเทศไทย (The Academic Advisory Council for Thailand) ซึ่งมีหน้าที่สนับสนุนและเพิ่มประสิทธิภาพการปฏิบัติงานของโครงการช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย (A.I.D.) และทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการควบคุมเสนอแนะและประเมินการวิจัยที่จัดทำโดยองค์การยูเซม (ชยันต์ วรรณะวุฒิ, 2529 หน้า 119)

¹⁷ Konrad Kingshill, Prasert Bhandhaohat and Ronald D. Renard. 1985. The Red Tomb - Thirty Years Later: A Follow-up Study on Development of a Northern Thai Village (Ku Daeng). A.D. 1954-1984. Chiang Mai: Payap University

จากสถานการณ์ภายในประเทศดังกล่าว และความปั่นป่วนทางการเมืองในประเทศเพื่อนบ้าน ทำให้ นักมานุษยวิทยาและนักสังคมศาสตร์สาขาอื่นจากต่างประเทศหลั่งไหลเข้ามาทำงานวิจัยในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก นับว่าการศึกษาในประเทศไทยอาจจะช่วยให้เข้าใจสภาพสังคมของคนในประเทศอินโดจีน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวางยุทธศาสตร์ใน “สงครามแย่งชิงมวลชน” ที่ฝ่าย “เสรีนิยม” ที่มีสหรัฐอเมริกาหนุนหลัง กำลังทำกับฝ่าย “คอมมิวนิสต์” ในระยะนี้ถือเป็นช่วงเวลาของไทยกับสหรัฐอเมริกามี “ความสัมพันธ์อย่างพิเศษ” และเป็น “ช่วงแห่งความรุ่งเรืองของการวิจัยเชิงมานุษยวิทยาในประเทศไทย”¹⁸ ในบรรดานักมานุษยวิทยาที่มาทำงานในเมืองไทย มีหลายรายที่เลือกพื้นที่ศึกษาทางภาคเหนือของไทย โดยเน้นศึกษาชนชาติส่วนน้อย และมีหลายรายที่เลือกหมู่บ้านศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งงานที่รู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่ งานของ ไมเคิล คาลาแวน (Michael M. Calavan) และชาร์ลอน คาลาแวน (Sharon Kay Mitchell Calavan)¹⁹ งานของ แจ็ค เอ็ม พอตเตอร์ (Jack M. Potter) งานที่เกี่ยวกับชนบทที่สูงที่สำคัญที่เป็นงานศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณา มีหลายงานเช่น งานของ Obayashi ที่บรรยายเรื่องราวของลัวะ และกะเหรี่ยง²⁰ งานของ วิลเลียม โรเบิร์ต เกดเดส (William Robert Geddes)²¹ ซึ่งศึกษาชนเผ่าม้ง เป็นต้น

แนวการศึกษาแบบโครงสร้างและสถาบันเศรษฐกิจและสังคม

การศึกษาในช่วงนี้ได้พัฒนาจากการบรรยายเชิงชาติพันธุ์วรรณาที่พยายามให้ได้ข้อสรุปที่เป็นลักษณะทางบุคลิกภาพของกลุ่มชน มาเป็นการศึกษาที่พิสูจน์ทฤษฎีหรือข้อสมมุติฐานที่เกี่ยวกับโครงสร้างของเศรษฐกิจและสังคม โดยงานที่สำคัญในช่วงนี้คือ งานของ พอตเตอร์ และงานของแวน รอย

งานของ พอตเตอร์ (Potter, 1976) เรื่อง Thai Peasant Social Structure เป็นงานวิจัยทางมานุษยวิทยาที่ศึกษาหมู่บ้านทุ่งแดงในอำเภอสวรรคโลก ในปี พ.ศ. 2514-2515 งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายที่แจ่มชัดที่จะตรวจสอบทฤษฎีระบบสังคมโครงสร้างหลวมที่ จอห์น เอ็มบริ (John Embree) เสนอขึ้นในปี พ.ศ. 2493 โดยให้ความหมายของโครง

¹⁸ Keyes, Charles. F. 1978. "Ethnography and Anthropological Interpretation in the Study of Thailand". In *The Study of Thailand: An Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, history and Political Science*. Eliezer B. Ayal ed. Ohio University Center for International Studies.

¹⁹ งานของชาร์ลอน คาลาแวน ซึ่งเป็นภรรยาของไมเคิล คาลาแวน เน้นศึกษาประวัติศาสตร์ทางการปกครองและโครงสร้างทางสังคมของภาคเหนือ ไม่ได้เป็นการศึกษาเฉพาะหมู่บ้านแบบที่ไมเคิล คาลาแวนทำ ดู Calavan, Sharon Kay Mitchell. *Aristocrats and Commoners in Rural Northern Thailand*. Thesis submitted to the University of Illinois at Urbana-Champaign, 1974

²⁰ Obayashi, Taryo. "The Lawa and Sgau Karen in Northwestern Thailand." *The Journal of the Siam Society*. July 1964. Vol. LII Part 2. p 199-216. ในบทความนี้ Obayashi บรรยายถึงการเดินทางไปเยี่ยมหมู่บ้านลัวะและกะเหรี่ยงที่อำเภอแม่สะเรียง และอำเภอฮอด และได้อ้างอิงงานของ ไกรศรี นิมมานเหมินท์ (Nimmanahaeminda, Kraisi, 1963) เรื่องภาษามาลบรี ที่ศึกษาที่บ้านป่อหลวง อำเภอฮอด

²¹ William Robert Geddes ได้ทุนจากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ ให้มาศึกษาเรื่องม้งที่ประเทศลาว และประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 และทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาให้แก่ศูนย์วิจัยชาวเขาในช่วงปี พ.ศ. 2507-2508 ซึ่งเป็นช่วงที่ศูนย์เริ่มก่อตั้ง อีกทั้งยังอยู่ในทีมของสหประชาชาติรับผิดชอบวางแผนการปลูกพืชทดแทนฝิ่นในปี พ.ศ. 2510 ดู Geddes, William Robert. 1976. *Migrants of the Mountains*. Oxford: Clarendon Press.

สร้างหลวมๆ เป็นโครงสร้างที่ทำให้ “คนไทยจะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ ให้ความสำคัญต่อการเคารพสิทธิและหน้าที่น้อย ขาดกฎเกณฑ์ ระเบียบวินัย และไม่มีความรับผิดชอบที่จริงจังต่อความสัมพันธ์ในครอบครัว”²² ถึงแม้งานของเอ็มเบรี จะทำมาก่อน พอตเตอร์ ถึง 10 กว่าปี แต่การถกเถียงเรื่องที่ว่าลักษณะของสังคมไทยเป็นแบบโครงสร้างหลวมหรือไม่ ยังคงเป็นไปอย่างเข้มข้น มีนักวิชาการหลายคนที่สนับสนุนข้อเสนองานของ เอ็มเบรี โดยอธิบายจากความเชื่อทางพุทธศาสนา ที่เน้นว่า การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร เป็นไปได้ด้วยการสะสมบุญของแต่ละคน แม้ในระยะก่อนหน้าที่ พอตเตอร์ จะทำการศึกษา 1-2 ปี จะมีนักวิชาการบางคนออกมาโต้แย้งทฤษฎีโครงสร้างหลวม เช่นการศึกษาของ Tambiah ที่บรรยายการทำกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้าน เช่น การสร้างวัด แต่ในความคิดของพอตเตอร์ เขาเห็นว่า การโต้แย้งต่าง ๆ ยังมีข้อมูลมาสนับสนุนไม่มากพอ เขาจึงพยายามพิสูจน์ให้เห็นว่า การมองลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชาวนาไทยว่าเป็นแบบโครงสร้างหลวมไม่ถูกต้อง ทั้งนี้โดยเอาข้อมูลจากการศึกษาหมู่บ้านในภาคเหนือมาสนับสนุน

พอตเตอร์ พบว่า หมู่บ้านในเชียงใหม่ เป็นหมู่บ้านที่มีการจัดตั้งทางสังคมที่ค่อนข้างเข้มงวด สมาชิกของหมู่บ้านเป็นกลุ่มร่วมมือที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน มีคณะกรรมการวัด คณะกรรมการโรงเรียน คณะกรรมการเหล่านี้ เป็นผู้แทนชาวบ้านในการตัดสินใจ และแก้ไขข้อพิพาทระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน ถึงแม้ว่าในหมู่บ้านจะมีการแบ่งแยกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ที่มีฐานะ อำนาจและอิทธิพลไม่เท่ากัน และบางครั้งก็ต่อต้านซึ่งกันและกัน แต่ “ความร่วมมือ” เป็นอุดมการณ์ที่สำคัญในความสัมพันธ์ทางสังคมของหมู่บ้าน พอตเตอร์ ยังพบว่าความสัมพันธ์ทางครอบครัว กฎเกณฑ์การเลือกที่อยู่อาศัย และการสืบทอดมรดกมีหลักการที่ชัดเจน อีกทั้งมีการกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบต่อเครือญาติอย่างชัดเจน พฤติกรรมทางสังคมของเอกบุคคคล เป็นสิ่งที่มีการกำหนดและคาดเดาได้เหมือนสังคมในประเทศอื่น ๆ

การศึกษาของ พอตเตอร์ ไม่ได้เน้นเรื่องเกษตรกรรมโดยตรง แต่มีหนึ่งบทที่กล่าวถึงระบบชลประทานซึ่งในหมู่บ้านที่ศึกษามีทั้งระบบเหมืองฝายแบบดั้งเดิม ระบบเหมืองฝายที่ปรับปรุงโดยรัฐ และระบบชลประทานแบบใหม่ของรัฐ พอตเตอร์ เลือกระบยายระบบเหมืองฝายแบบดั้งเดิม เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า การที่ระบบนี้สามารถตอบสนองความต้องการทดน้ำเข้านาในระยะเริ่มต้นทำนาที่ฝนยังตกมาไม่มาก ก็เพราะสมาชิกมีการร่วมมือกัน ปฏิบัติตามกฎหมายที่วางไว้เป็นอย่างดี และต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน กิจกรรมที่สำคัญที่ทุกคนต้องส่งแรงงานมาช่วยคือการซ่อมแซมฝาย และขุดลอกเหมืองฝายประจำปี องค์การเหมืองฝายนำโดยแก่ฝายซึ่งถูกเลือกขึ้นมาโดยชาวบ้าน ผู้ช่วยแก่ฝาย หัวหน้าประจำคลองหลักแต่ละสาย หัวหน้าเหมืองฝาย และผู้ช่วยประจำแต่ละหมู่บ้าน องค์การเหมืองฝายมีหน้าที่ ดำเนินการจัดการให้ระบบเหมืองฝายมีประสิทธิภาพ ขจัดข้อพิพาทเรื่องน้ำระหว่างสมาชิก และสนองความต้องการของสมาชิกในอย่างเท่าเทียมกัน

แนวทางการศึกษาแบบของพอตเตอร์นี้ ยังมีอิทธิพลต่อการศึกษาหมู่บ้านที่อำเภอฝางโดย นฤจร อธิธิจักระวรวิธ²³ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพอตเตอร์เอง

²² John Embree อ้างใน Potter, Jack M. (1976) แปลโดยผู้เขียน

²³ Narujohn Iddhichiraoharas. *Bamboo Village: A Northern Thai Frontier Community*. Thesis submitted to the University of California, U.S.A. 1977.

งานของ เอ็ดเวิร์ด แวน รอย (Edward van Roy) เรื่อง Economic Systems of Northern Thailand²⁴ ซึ่งเก็บข้อมูลในช่วงปี 2506-2507 โดยได้ทุนจาก Bennington-Cornell Anthropological Survey of Hilltribes in Thailand และได้มาเก็บเพิ่มเติมในปี พ.ศ. 2509-2510 ช่วงที่ทำงานกับ The Research and Planning Division of the United Nations Economic Commission for Asia and the Far East โดยเน้นศึกษาระบบเศรษฐกิจ ที่มองพฤติกรรมร่วมกัน หรือการปฏิบัติทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดหา และการแลกเปลี่ยนปัจจัยการดำรงชีวิต ซึ่งพฤติกรรมร่วมกันดังกล่าวศึกษาจาก เทคโนโลยี และสถาบัน ซึ่งเทคโนโลยีในที่นี้หมายถึงการใช้องค์ความรู้ของคนในการควบคุมสิ่งแวดล้อม การใช้เครื่องมือ ทักษะ และการปฏิบัติที่ทั้งปวงที่จะทำให้คนปรับเปลี่ยนสภาพทางวัตถุโดยการผลิต การแจกจ่าย และการบริโภคตามแบบที่สังคมกำหนด สำหรับสถาบันทางเศรษฐกิจ หมายถึงเครือข่ายของการปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ที่ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ หรือตามความเชื่อ ซึ่งกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทางเทคโนโลยี กล่าวโดยสรุปในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แวน รอย เน้นศึกษามิติทางด้านสถาบันของระบบเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นผลกระทบมาจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างคนในวัฒนธรรมที่ต่างกัน และจากการเผยแพร่ทางเทคโนโลยี

แวน รอย แบ่งการศึกษาระบบเศรษฐกิจบนที่สูงออกเป็น 3 ระบบคือ 1) ระบบเศรษฐกิจของชนเผ่าม้ง และลาหู่ 2) ระบบเศรษฐกิจของชาวไทยพื้นราบที่อยู่บนที่สูง ซึ่งเน้นการศึกษาระบบการทำไร่เลื่อน และ 3) ระบบการทำไร่ชา ซึ่งเป็นของบริษัทเอกชน ซึ่งหมู่บ้านทั้งหมดที่ศึกษาอยู่ในพื้นที่หุบเขา และเชิงเขาบ้านโป่ง ในอำเภอเชียงดาว

ในการศึกษาหมู่บ้านของชาวม้งที่บ้านผาจุจอม และลาหู่ ที่บ้านห้วยตาด และบ้านโยสุข แวนรอย พบว่า หมู่บ้านของทั้งสองเผ่าทำไร่ข้าวและไร่ฝิ่นในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แต่บ้านม้งยากจนมาก มีคนติดฝิ่นกันมาก ในขณะที่บ้านของลาหู่มีมาตรฐานการครองชีพเกือบเท่ากับชาวนาในที่ราบ ความแตกต่างดังกล่าว แวน รอยวิเคราะห์ว่าเป็นผลจากการปรับตัวของหมู่บ้านของทั้งสองเผ่าที่ไม่เท่ากัน เผ่าลาหู่มีการเปิดตัวสู่สังคมภายนอกมากกว่า เช่น ไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ไร่ชา ในขณะที่เผ่าม้งมีแต่ผู้หญิงและเด็กเท่านั้นที่ไปเป็นแรงงานรับจ้าง นอกจากนี้ ม้งยังยึดติดประเพณีดั้งเดิมอยู่มาก ซึ่งการยึดติดนี้ยิ่งส่งเสริมการยึดติดอยู่กับการทำไร่และปลูกฝิ่น ทำให้มีผู้ติดฝิ่นกันมาก ซึ่งมีผลให้ต้องปลูกฝิ่นต่อเนื่องต่อไป ในขณะที่ลาหู่เปลี่ยนศาสนาเป็นคริสเตียน อันเป็นการส่งเสริมให้ปรับตัวต่อภายนอกได้ดียิ่งขึ้น สำหรับหมู่บ้านคนไทยพื้นราบที่ขึ้นไปทำเมี่ยงนั้น แวนรอยศึกษาหมู่บ้านสิบสอง ซึ่งประกอบไปด้วยหมู่บ้านเล็ก ๆ อีกหกห้วยอมบ้าน และพบว่าระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมค่อนข้างมั่นคง แต่การที่มีไร่ชาโดยบริษัทเอกชนเข้ามาตั้งในพื้นที่นั้น ทำให้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคม โดยทางไร่ชาพยายามชักจูงให้ชาวบ้านเลิกผลิตเมี่ยงซึ่งทำภายใต้ระบบอุปถัมภ์ แต่ส่งใบชาให้แก่โรงงานแทน ซึ่งทำให้เกิดมีความขัดแย้งกันขึ้นในหมู่บ้าน

แวนรอย ให้คำแนะนำในท้ายบทว่า ในสภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี รูปแบบทางสถาบันแบบดั้งเดิมต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งจุดนี้มักจะมีการละเลยจากนักเศรษฐศาสตร์ที่ทำงานด้านพัฒนา ที่เน้นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี แต่ไม่สนใจประเด็นทางด้านสถาบัน

²⁴ van Roy, Edward. 1971. *Economic Systems of Northern Thailand*. Ithaca and London: Cornell University Press.

แนวการศึกษาแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

งานศึกษาที่สำคัญเรื่องหนึ่งคืองานของคาราเวน ซึ่งทำการศึกษาวิจัยที่หมู่บ้านสันทราย ในอำเภอสารภี ในปี 2512-2513 และต่อมาได้ตีพิมพ์ผลการศึกษาเป็นหนังสือเรื่อง *Decisions Against Nature: An Anthropological Study of Agriculture in Northern Thailand* การศึกษานี้เป็นโครงการของศูนย์ศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของมหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ ซึ่งเน้นการศึกษาประเทศไทยตลอดมานับตั้งแต่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2506 แนวการศึกษาแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) ที่คาราเวนใช้นี้เป็นที่นิยมกันมากในช่วงปี พ.ศ. 2510-2520 โดยมีหลักการที่สำคัญคือ คนมีความสามารถในการปรับตัววัฒนธรรมให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อม เน้นการศึกษาถึงแนวทางการปรับตัวและการตัดสินใจเพื่อทำให้เข้าใจถึงกระบวนการปรับตัว และข้อมูลเชิงปริมาณในด้านวัสดุการเกษตร ผลผลิต และการแลกเปลี่ยน จะทำให้เข้าใจถึงแนวทางการปรับตัวและการตัดสินใจ

จากการศึกษา คาราเวน พบว่า การทำการเกษตรที่บ้านสันทรายเป็นไปอย่างเข้มข้น ชาวบ้านคำนึงเสมอว่าจะปลูกพืชอะไร พันธุ์อะไร เพื่อให้ได้ผลตอบแทนมากที่สุด ซึ่งจะต่างจากข้อสรุปของ คอนราด คิงส์ฮิลล์ ที่ดูเหมือนว่าชาวนาจะให้คุณค่าต่อจิตใจมากกว่าวัตถุ การเลือกปลูกพืชอะไร ขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดิน ซึ่งในที่ดินที่เป็นที่ลุ่ม ชาวบ้านจะปลูกข้าวรอบที่ 2 ไม่ได้ เพราะน้ำจะท่วมขัง ส่วนที่ดินที่มีระดับสูง ชลประทานไปไม่ถึง ชาวบ้านจะปลูกข้าวนาปีไม่ได้ ได้แต่ข้าวไร่ที่ 2 ในขณะที่ที่ดินที่อยู่ในระดับปานกลาง ชาวบ้านจะปลูกข้าวและพืชอื่น ได้ถึง ปีละ 3 ครั้ง ในรอบการตัดสินใจที่ต่างกันใหญ่ ๆ นี้ ชาวบ้านยังมีกลยุทธ์ (Strategies) ในการเลือกปลูกชนิด และพันธุ์พืชหลายอย่าง ซึ่งแต่ละอย่างให้ผลตอบแทนในระดับที่ไม่เหมือนกัน

คาราเวนยังได้เปรียบเทียบกระบวนการตัดสินใจของชาวนาที่ตนศึกษากับชาวนาบ้านมิง อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ที่มอร์แมน ทำการศึกษาในปี พ.ศ. 2502-2503²⁵ โดยชี้ให้เห็นความแตกต่างทางด้านชีวภาพของทั้งสองพื้นที่ โดยที่พื้นที่บ้านมิงมีประชากรไม่แน่นอนาคือ 150 คนต่อตารางกิโลเมตร ชาวบ้านมีพื้นที่ 19.8 ไร่ต่อครัวเรือน ในขณะที่บ้านสันทราย มีประชากรหนาแน่นถึง 670 คนต่อตารางกิโลเมตร ทำให้พื้นที่ทำการเกษตรต่อครัวเรือนมีเพียง 3.3 ไร่ ปัญหาหลักของชาวบ้านมิงคือการขาดแคลนแรงงาน และเป้าหมายหลักของการทำการผลิตก็เพื่อให้ได้ผลตอบแทนต่อแรงงานสูง ในขณะที่ปัญหาหลักของชาวบ้านสันทรายคือการขาดแคลนที่ดิน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงมุ่งที่จะให้ได้ผลตอบแทนต่อพื้นที่สูงสุด โดยการใช้พื้นที่ในการปลูกพืชอย่างเต็มที่

คาราเวนยังให้ข้อสรุปต่อลักษณะของชาวนาสันทรายว่า ชาวนาสันทราย เป็นผู้ที่ยึดหยุ่นพลิกแพลงได้ง่าย รักษาผลประโยชน์ของตนเอง พยายามทำอะไรให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสูงสุด เป็นผู้ยอมรับนวัตกรรม ซึ่งดูจะให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงสุดอย่างกระตือรือร้น พร้อมทั้งจะยกเลิกพืช พันธุ์ เครื่องมือ และเทคนิควิธี

²⁵ Moerman, Michael. 1968. *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. มอร์แมน ได้เข้าไปศึกษาที่หมู่บ้านเดิมอีกครั้งในปี พ.ศ. 2529 พบว่าระบบการเกษตรเปลี่ยนแปลงไปมาก จากปี 2511 ที่ 91 เปอร์เซ็นต์ ของครัวเรือนในหมู่บ้านทำการเกษตร เหลือเพียง 10 เปอร์เซ็นต์ ในปี พ.ศ. 2529 พันธุ์ข้าวดั้งเดิมที่มี 30 ชนิดหายไป เหลือแต่เพียงพันธุ์ที่ส่งเสริม 2-3 ชนิดเท่านั้น (Moerman, 1987)

การผลิตที่ล่าช้าลง การวางแผนยังเห็นว่าลักษณะแบบแผนของชาวนาแบบที่ว่าจะพบเห็นได้ทั่วไปถ้าหากสภาพการณคล้ายคลึงกัน และน่าจะสะท้อนแบบแผนการปรับตัวในขณะนั้นได้ดีที่สุด

การศึกษาในแนวนี้อีกเรื่องที่สำคัญคือการศึกษาของ เกิดเดส เรื่อง Migrants of the Mountains ซึ่งเป็นการศึกษาชาวม้งที่หมู่บ้านผาสามเหลี่ยม (Pasamliem) บนพื้นที่สูงของอำเภอเชียงดาว และบ้านแม่โต อำเภอฮอด โดยเริ่มศึกษาเก็บข้อมูลตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501-2502 แล้วกลับมาเก็บอีกในปี พ.ศ. 2507-2509 ซึ่งเป็นช่วงที่ เกิดเดส มาทำงานให้กับศูนย์วิจัยชาวเขา การศึกษาแนวทางการศึกษานอกจากจะเป็นแบบชาติพันธุ์วรรณาที่ศึกษาลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจของม้ง ในทุก ๆ ด้านแล้ว ในทางทฤษฎีก็เน้นศึกษาความสัมพันธ์ทางระบบนิเวศวิทยากับระบบทางวัฒนธรรมของชาวม้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของการปลูกฝิ่นต่อชีวิตของชาวม้ง บทต่าง ๆ ที่เขียนในหนังสือได้แก่ ความเป็นมาของชาวม้ง องค์การและความสัมพันธ์ทางสังคม ลักษณะการทำการเกษตร ซึ่งจะรวมถึงลักษณะการใช้ที่ดิน การปลูกพืช และผลตอบแทนจากการทำการเกษตร ในด้านผลผลิตและเงินรายได้ นอกจากนี้ เกิดเดส ยังชี้ให้เห็นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของชุมชนม้ง ในด้านการเกษตร ซึ่งมีฝิ่นเป็นพืชหลัก และการโยกย้ายหมู่บ้าน อันเนื่องมาจากเหตุผลทางเศรษฐกิจและสังคม คือย้ายเพื่อไปหาที่ดินที่อุดมสมบูรณ์กว่า และไปอยู่กับสายตระกูลตัวเอง เพื่อให้มีอำนาจทางการเมืองเพิ่มมากขึ้น

ในปี พ.ศ. 2508 เกิดเดส พบว่า ประชากรม้งแถบแม่โต หนาแน่นมาก คือ ประมาณ 46 คนต่อตารางกิโลเมตร ขณะที่ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ทั้งประเทศไทยเป็น 34.1 คนต่อตารางกิโลเมตร ทำให้ไม่สามารถทำไร่แบบทิ้งฟักตัวไว้ได้นาน ๆ ฝิ่นดูจะเหมาะสมที่สุด เพราะในที่ที่จำกัดให้ค่าตอบแทนสูง สามารถทำซ้ำกันในพื้นที่เดียวได้ถึง 10 ปี เกิดเดส พบว่าม้งแม่โตในขณะนั้นให้ความสำคัญต่อฝิ่นมากซึ่งจะเห็นได้จากการที่ 17 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมดปลูกข้าวที่เหลือ 83 เปอร์เซ็นต์ใช้ปลูกฝิ่น พื้นที่ที่ปลูกฝิ่น ชาวนาจะปลูกข้าวโพดด้วย โดยปลูกเพื่อใช้เลี้ยงหมูเป็นหลัก ดังนั้นในทางการเกษตร ฝิ่นข้าวโพด-หมู ดูจะเป็นลักษณะเด่นของม้ง และได้ข้อสรุปว่า การปลูกเพื่อขายเป็นแบบแผนการเกษตรที่สำคัญ ทั้งนี้มีการจ้างแรงงานชาวกะเหรี่ยงในการเก็บเกี่ยวฝิ่น

ในการเลือกทำเลตั้งหมู่บ้าน คนม้งมักจะเลือกพื้นที่ที่ปลูกได้ดีทั้งฝิ่นและข้าว แต่โดยทั่วไปมักจะหาพื้นที่แบบนั้นไม่ได้ จึงเลือกพื้นที่ที่ปลูกฝิ่นได้ดีเป็นหลัก ข้าวเป็นรอง ในพื้นที่ที่ปลูกฝิ่นได้ดี มักจะมีคนม้งอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น ทำให้ พื้นที่ที่ปลูกข้าวที่มีน้อยอยู่แล้ว ยิ่งขาดแคลนหนัก ทั้งนี้เพราะการปลูกข้าวจะใช้ที่ดินติดต่อกันหลายปีซ้ำไม่ได้เพราะปัญหาวัชพืช และพื้นที่ปลูกข้าวอยู่ก่อนก็มักจะไม่นิยมเปลี่ยนเป็นไร่ฝิ่น เพราะปัญหาวัชพืช เมื่อที่ปลูกข้าวมีน้อยลง บางส่วนจะไปใช้พื้นที่ปลูกฝิ่นที่ไ้มาหลายปีแล้วเพื่อปลูกข้าว ดังนั้นในกรณีพื้นที่เริ่มขาดความอุดมสมบูรณ์ และข้าวเริ่มขาดแคลน ชาวนาก็จะย้ายหมู่บ้านเพื่อหาพื้นที่ทำกินใหม่

ความจริงแล้วในช่วงปี ที่ เกิดเดส ศึกษา นั้น พบว่าชาวนาแม่โต มีรายได้ค่อนข้างสูงคือโดยเฉลี่ยแล้วครัวเรือนหนึ่งประกอบด้วยสมาชิก 8 คน ผลิตข้าวเปลือกได้ประมาณ 700 กิโลกรัม ผลิตข้าวโพดได้ 70 แกลลอน รายได้เงินสดจากการขายฝิ่น 13,210 บาท²⁶ มีม้า 1 ตัว หมู 6 ตัว ไก่ 12 ตัว หมา 1 ตัว ถ้าหากเอาเงินที่ได้จากฝิ่นไปซื้อข้าวที่ขาดอยู่ 1300 กิโลกรัม (คิดจากเกณฑ์ที่ว่า 1 คน บริโภคข้าวเปลือกประมาณ 250 กิโลกรัม ราคา

²⁶ ผลผลิตฝิ่นในปี 2508 ที่ เกิดเดส ทำการศึกษาประมาณ 1.3 กิโลกรัมต่อไร่ โดยมีราคาต่ำสุดที่ 750 บาทต่อ กิโลกรัม

กิโลกรัมละ 1.7 บาท) จะเหลือรายได้เงินสตออยู่ประมาณ 11,000 บาท ซึ่งถือว่าสูงกว่ารายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนของคนในภาคเหนือ โดยจากการสำรวจในปี 2508 ใน 6 จังหวัดภาคเหนือ พบว่า ชาวบ้านมีรายได้เฉลี่ยครัวเรือนละ 3,103 บาท สำหรับผู้ที่ปลูกพืชสองรุ่น และ 2,781 บาท สำหรับผู้ที่ปลูกพืชรุ่นเดียว

ในสายตาของ เก็ดเดส ชาวมังไม้ได้ต้องการแต่อาหารเพื่อการดำรงชีวิต แต่ให้ความสำคัญต่อการสะสมความมั่งคั่งมากกว่ากลุ่มอื่น ได้แก่ การสะสมพวกเครื่องประดับประเภทเงิน และการใช้จ่ายในงานเลี้ยงผี ด้วยเหตุนี้ชาวมังจึงต้องค้นหาพื้นที่ทำการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์กว่า โดยจะเห็นได้ว่า มีการโยกย้ายที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน แม้แต่ในช่วงก่อนที่ชาวมังจะเริ่มมีการปลูกฝิ่น ต่อมาฝิ่นจะกลายเป็นพืชที่ตอบสนองความต้องการทางด้านวัฒนธรรมได้ดีที่สุด เพราะให้ผลตอบแทนสูงมาก และมีคุณสมบัติที่ดีคือ ขนส่งง่าย กำไรสูง เหมาะกับสภาพพื้นที่ที่สูง และพื้นที่ที่มีจำกัด (ซึ่งพื้นที่ที่อยู่ในระดับความสูงน้อยลงไปมีชาติพันธุ์อื่นอาศัยอยู่แล้ว)

2.4 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2517-2528

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของช่วงเวลานี้มีความแตกต่างจากช่วงเวลาก่อนหน้านี้ กระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของประชาชนเมื่อ 14 ตุลาคม 2516 อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง กระบวนการเคลื่อนไหวของชาวนา²⁷ และกรรมกรหลังจากเหตุการณ์นั้น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงระบอบสังคมของประเทศเพื่อนบ้านในระยะเวลาต่อมา ทำให้กระแสการถกเถียงทางด้านทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นไปอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้มีความสนใจที่จะศึกษาระบบเศรษฐกิจของสังคมไทย ซึ่งรวมถึงลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมของชาวนา และการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ การที่ประเทศไทยเริ่มผลิตนักศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคได้มากขึ้น และได้รับการส่งเสริมให้ไปศึกษาต่อมากยิ่งขึ้น ทั้งสาขาด้านเกษตรกรรมและสังคมศาสตร์ ทำให้การศึกษานอกบทและเกษตรกรรมของไทย และของเชียงใหม่โดยนักวิชาการไทยเองเป็นไปอย่างคึกคัก ในขณะเดียวกันในระยะปี 2515-2519 ก็เป็นช่วงของการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ซึ่งกำหนดให้เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เป็นศูนย์กลางความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้การพัฒนาการเกษตรแบบใหม่ ซึ่งได้แก่การพัฒนาพันธุ์พืช การใช้เครื่องจักรและวัสดุการเกษตรเช่น ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืช ควบคู่ไปกับการพัฒนาชลประทานเป็นไปอย่างเต็มที่ในช่วงเวลานี้

ภายใต้สภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเช่นนี้ งานการศึกษาชนบทและเกษตรกรรมเชียงใหม่ในช่วงนี้ ในทางมานุษยวิทยาส่วนมากเน้นแนวทางการศึกษาแบบโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม แนวทางการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ศึกษาปัจจัยการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิต โดยมีจุดเน้นในเรื่องลักษณะการถือครองที่ดิน การแบ่งชนชั้นชาวนาตามขนาดที่ดินที่ถือครอง ในขณะที่แนวทางการศึกษาที่ปรากฏในช่วงเวลาก่อนก็จะทำอย่างต่อเนื่องในช่วงเวลานี้ เช่น การศึกษาเชิงนิเวศนิเวศวิทยาวัฒนธรรม นอกจากนี้เป็นการศึกษาเชิงสำรวจ และเปรียบเทียบเชิงประยุกต์ เพื่อการพัฒนาและการวางแผน เช่น การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายแบบดั้งเดิม เปรียบเทียบกับชลประทานแบบใหม่ หรือการเปรียบเทียบการทำเกษตร และทรัพยากร ที่ต่างกัน ในหมู่บ้านที่มีเงื่อนไขสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน เป็นต้น

²⁷ มีการจัดตั้งสหพันธ์ชาวนาไร่ชาวนาในวันที่ 19 พฤศจิกายน 2517 โดยมีปัญหาที่รุนแรงคือต่อสู้คือปัญหาการลดค่าเช่านา

แนวทางการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

งานศึกษาในแนวทางนี้ที่สำคัญคืองานของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ซึ่งทำการเก็บข้อมูลเพื่อทำวิทยานิพนธ์ ที่หมู่บ้านสันโป่ง ต. บ้านกาด อ. สันป่าตอง ในช่วงปี พ.ศ. 2523-2524²⁸ และหลังจากนั้นเขาก็ได้เขียนบทความออกมาหลายบทความ บทความรวมเล่มที่สำคัญที่ทำให้ภาพรวมของชนบทและเกษตรกรรมของเชียงใหม่รวมทั้งพัฒนาการตั้งแต่ในอดีตชัดเจนมากขึ้น ก็คือหนังสือเรื่อง พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา ที่จัดทำขึ้นโดยโครงการตำรามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2527 โดยที่แนวทางการศึกษาจะเป็นแนวทางเศรษฐกิจการเมืองที่เห็นว่า การผลิตเป็นพื้นฐานของการกำหนดความสัมพันธ์ในสังคม การเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิต การวิเคราะห์ชนชั้นกระทำโดยศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ที่เกิดจากการได้มาซึ่งปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกัน

จากบทความเรื่อง “พัฒนาการเศรษฐกิจของหมู่บ้านในล้านนา (2350-2490)” ในหนังสือรวมบทความของอานันท์ ได้แบ่งระยะของการผลิตในอดีตที่ผ่านมาของเชียงใหม่ออกเป็น 3 ระยะ ตามความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะการถือครองที่ดิน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1) ระยะของการผลิตที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (ปี พ.ศ. 2350-2425) ในระยะนี้พลเมืองของเชียงใหม่ยังมีไม่มาก ตามตัวเลขของปี 2373 พลเมืองเชียงใหม่รวมทั้งแม่ฮ่องสอน และเชียงรายได้มีเพียง 50,000 คน²⁹ ประชากรอยู่กันอย่างเบาบาง จึงได้รับการปล่อยให้มีการผลิตและการปกครองกันเองอย่างอิสระ โดยจะมีเพียงภาษีในรูปของส่วยรายปี ซึ่งจัดเก็บโดยผู้ใหญ่บ้านที่มียศศักดิ์เป็นแสนหรือท้าว โดยในเขตรอบตัวเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2373 เสียภาษีอัตราประมาณ 3 ถึง 4 ต่าง (1-1.5 ถัง) ต่อควายที่ใช้ไถนาหนึ่งตัว

การที่มีประชากรเบาบางนี้เองทำให้เจ้าเมืองไม่อาจดึงผลผลิตส่วนเกินจากชาวนาด้วยการจัดเก็บภาษีได้มาก ตระกูลของเจ้าครองนครจึงหันไปสร้างความมั่งคั่งจากการค้า โดยทำตัวเป็นพ่อค้าคนกลางในระบบการค้าข้าวต่างกับขุนนาง และการค้าข้าวทาสกับกะเหรี่ยงแดง นอกเหนือจากการเก็บค่าสัมปทานการทำป่าไม้สักจากชาวพม่าที่เข้ามาทำไม้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2378

ชาวนาส่วนใหญ่จะไถ่ผดุงที่นาแต่พอกินในครอบครัว โดยยังไม่เกิดมีการสะสมที่นา ยุคนี้ตามการวิเคราะห์ของอานันท์เห็นว่า โครงสร้างสังคมของหมู่บ้านมีลักษณะกลมกลืน ไม่แบ่งแยกเป็นชนชั้น ในการผลิตก็ทำด้วยกันในหมู่เครือญาติ แม้จะแยกครัวเรือนออกไปแล้วก็ตาม การผลิตข้าวมีผลผลิตเหลือกินเพราะมีระบบการชลประทานดี ชาวนาจึงใช้เวลาว่างจากการทำนาไปทำการค้าข้าวต่างซึ่งมีลักษณะการแลกเปลี่ยนมากกว่าการซื้อขาย

²⁸ Anan Ganjanapan. 1984. *The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)*. Thesis submitted to Cornell University.

²⁹ Brailey (1969:25) อ้างในอานันท์ กาญจนพันธุ์ พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา หนังสือฉบับที่ 21 ในโครงการตำรามหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ : มิตรนาการพิมพ์ 2527 ในเรื่องประชากรในจังหวัดเชียงใหม่และสภาพของเศรษฐกิจและสังคมในช่วงนี้ยังปรากฏละเอียดในบทความของ เกษาน วิชัยวัฒนา (Wijeyewardene, 1984)

ขาย แม้แต่ในปี พ.ศ. 2423 ยังใช้เกลือเป็นตัวกลางหลักในการแลกเปลี่ยนสินค้าในตลาดในเชียงใหม่ มีการนำเงินรูปีเข้ามาใช้บ้าง แต่ไม่มาก

2) *ระยะของการก่อตัวของความสัมพันธ์แบบศักดินาและการถือครองกรรมสิทธิ์เอกชนในหมู่บ้าน (2426-2463)* ระยะนี้อังกฤษเข้ามาทำการค้าไม้มากขึ้น จำนวนสินค้าต่าง ๆ ของอังกฤษได้ล้นไหลเข้าสู่ล้านนาสูงขึ้น ทางรัฐบาลกรุงเทพ ได้รวมเอาล้านนาเข้าสู่ระบบการปกครองท้องถิ่นแบบมณฑลเทศาภิบาล และเน้นเก็บภาษีเป็นเงินตราหลังปี 2443 ในขณะที่เศรษฐกิจยังไม่ได้เข้าสู่ระบบที่ใช้เงินเต็มตัว ทำให้เกิดการต่อต้านเช่น กบฏพระยาปราบสงครามในปี พ.ศ. 2432³⁰ อิทธิพลของอังกฤษ และอำนาจการปกครองของรัฐบาลกรุงเทพ ทำให้เจ้าเชียงใหม่ค่อย ๆ เสียอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ เจ้าครองนครและเจ้านายทั้งหลายจึงหันไปแสวงหารายได้ด้านอื่น ที่สำคัญที่สุดคือการขยายการครอบครองที่ดินในท้องที่ต่าง ๆ รอบนอก ซึ่งทำให้เกิดชาวนาเช่าและการเก็บค่าเช่า และเกณฑ์แรงงาน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบศักดินา ชาวบ้านเมื่อไม่มีที่ราบให้ปลูกเบ็ดก็เริ่มไปปลูกเบ็ดที่ไร่ในที่สูง นาที่เจ้าปลูกเบ็ดใหม่ ที่เรียกว่านาเจ้า ก็เริ่มเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน ไม่เหมือนนาหลวงที่เป็นของเจ้าเมืองและตกทอดไปสู่เจ้าเมืองคนใหม่ การขยายการครอบครองที่ดินของเจ้าในระยะนี้ตรงกับข้อมูลที่ทานาญ (1994) กล่าวไว้ว่า ในระหว่างปี พ.ศ. 2453-2463 เจ้าราชภาดิสัยสร้างฝายแนวสันป่าตอง และสันกำแพง และครอบครองที่ดินและเก็บค่าน้ำจากชาวบ้านอีกด้วย

3) *ระยะของการก่อตัวของทุนพ่อค้า และการผลิตเพื่อตลาด (2464-2490)* หลังจากที่มีการสร้างทางรถไฟ กรุงเทพฯ และเชียงใหม่เสร็จสิ้นลงในปี พ.ศ. 2464 พ่อค้าจีนได้เข้ามาค้าขายในล้านนามากขึ้น โดยได้รับผูกขาดเก็บภาษี เริ่มมีการซื้อข้าวจากชาวนา ซึ่งชาวนาขายไปเพื่อนำเงินมาเสียภาษีและซื้อสินค้าบริโภค ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ได้เพิ่มการผลิตเพื่อขายมากขึ้น เพราะข้าวมีราคาสูงมากภายใต้สภาวะเงินเฟ้อ การขยายนามิเพิ่มมากขึ้น ดังที่ปลาย้อ (2530) กล่าวไว้ว่ามีการระดมแรงงานชุดเหมืองฝายในปี พ.ศ. 2466 ในเขตอำเภอจอมทอง โดยเจ้าแก้วนรรัฐและเจ้าราชภาดิสัย รวมทั้งการเช่าที่นาที่มีมากขึ้นเพื่อสนองต่อการขยายตลาดข้าวราวปี พ.ศ. 2495 เจ้าเริ่มขายนาเจ้าส่วนหนึ่งเพราะได้ราคาดี โดยขายให้กับคนจีนและชาวนารวยที่ได้กำไรจากการค้าข้าวและปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้มีการกระจุกตัวของถือครองที่ดิน และทำให้ชาวนาบางส่วนไม่มีที่เช่า นากลายเป็นชาวนารับจ้าง

ในบทความเรื่อง “ชาวนาภาคเหนือกับความขัดแย้งในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม (พ.ศ. 2511-2523)” ในหนังสือรวมบทความของอนันท์ที่อ้างไปแล้ว เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปหลังจากระยะที่ 3 ที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น โดยบทความนี้ แบ่งชนชั้นของชาวนาในหมู่บ้านที่ศึกษา ออกเป็น 5 ชนชั้นตามลักษณะการถือครองที่ดินคือ 1) ชาวนารับจ้าง คือพวกที่ไม่มีที่ดินเลย 2) ชาวนายากจน คือพวกที่มีที่ดินต่ำกว่า 2 ไร่ ซึ่งไม่พอกินอาจะเช่านาหรือรับจ้างเพิ่ม 3) ชาวนากลาง เป็นพวกที่มีที่ดินของตนเองเกินกว่า 2.5 ไร่ขึ้นไปและเช่าบ้างเพียงพอแก่การยังชีพ 4) ชาวนารวย จะมีที่ดินมากพอให้เช่าบ้าง หรือทำนาด้วยการจ้าง

³⁰ ดูรายละเอียดของกบฏพระยาปราบสงครามได้ใน Tanabe, Shigeharu. 1984. “Ideological Practice in Peasant Rebellions: Siam at the Turn of the Twentieth Century” in Andrew Turton and Shigeharu Tanabe (eds.), *History and Peasant Consciousness in South East Asia*. Senri Ethnological Studies 13. Osaka: National Museum of Ethnology.

แรงงาน ๕ นายทุนเจ้าที่ดิน มีที่ดินให้เช่า และประกอบกิจกรรมอื่นนอกเหนือด้านเกษตรกรรม ซึ่งการวิเคราะห์ดังกล่าวสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของ พอตเตอร์ ซึ่งอานันท์อ้างอิงในบทความของเขา นอกจากนี้งานของอานันท์ที่วิเคราะห์เรื่อง “ผีกะ”³¹ เป็นการย้ำถึงการดำรงอยู่และการต่อสู้ทางชนชั้นของชาวนาเชียงใหม่

แนวทางการศึกษาแบบโครงสร้างและสถาบันเศรษฐกิจและสังคม

งานศึกษาในแนวทางนี้ที่สำคัญได้แก่งานของ โรเบิร์ต คูเปอร์ (Robert Cooper) ซึ่งศึกษาเรื่อง Resource Scarcity and the Hmong Response³² ซึ่งเก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2516-2518 ในหมู่บ้านเม่นาว (Mena) อำเภอจอมทอง บ้านผานกอก (Pha Nok Kok) ลุ่มน้ำแม่สา อำเภอแม่แตง บ้านขุนสา อำเภอปาย และบ้านผาป๋อ อำเภอเชียงดาว โดยมุ่งดูความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมด้านเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ทางสังคม กับสิ่งแวดล้อม โดยดูความแตกต่างในระบบเศรษฐกิจสังคมของกลุ่มชนม้ง มากกว่าที่จะหารูปแบบหนึ่งรูปแบบใดที่จะอธิบายสังคมม้งได้ทุกสังคมแบบการศึกษาในยุคก่อน ด้วยเหตุนี้จึงเลือกศึกษาหมู่บ้านที่ห่างกัน และเลือกกลุ่มย่อยที่ต่างกันเช่น ม้งขาว และม้งเขียว เพื่อจะได้เปรียบเทียบกันได้

จากการศึกษาของคูเปอร์ พบว่าปัญหาสำคัญของการขาดแคลนทรัพยากร ประการแรกคือ การเพิ่มขึ้นของประชากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่คนจากพื้นราบย้ายเข้าไปอยู่ในที่สูง ซึ่งคูเปอร์อ้างว่าคนไทยเหนือหรือคนเมืองย้ายไปอยู่บนดอยและทำนาตามหุบเขาเพิ่มปีละถึง 4% ส่วนใหญ่เป็นชาวนาเช่าและมีที่สีน และชาวนารับจ้าง ซึ่งถ้าไม่ลงไปทำงานกรุงเทพ ก็ไปบุกเบิกทำไร่บนบดที่สูง ซึ่งตรงกับข้อมูลของ พอตเตอร์ที่กล่าวว่าในช่วงระยะ 20 ปีระหว่างพ.ศ. 2495 ถึง พ.ศ. 2515 มีคนจากที่ราบลุ่มน้ำปิงเช่นที่หมู่บ้านในอำเภอสารภีที่เขาศึกษา ย้ายไปอยู่ที่สูงมาก โดยที่ไปอยู่มากคือที่ราบหุบเขาผาง ซึ่งประชากรไม่หนาแน่น และที่ดินราคาถูก เช่น ราคาที่ดินในปี พ.ศ. 2515 ที่หุบเขาอำเภอผางไร่ละ 1,000-2,000 บาท ในขณะที่ราคาที่ดินที่อำเภอสารภีในขณะนั้นราคาไร่ละ 10,000 บาท

ปัญหาสำคัญประการที่สอง คือ การสัมปทานไม้ และอุตสาหกรรมการทำไม้ โดยพบว่าตัวเลขทางการในช่วงปี พ.ศ. 2512-2516 การตัดไม้เพิ่มจาก 6,534 คิวบิคเมตร เป็น 180,676 คิวบิคเมตร ต่อปี และมูลค่าจาก 223,390,762 บาทเพิ่มเป็น 733,010,649 บาท ตัวอย่างการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป) กับชาวบ้าน ที่คูเปอร์ยกขึ้นมาเช่น ในปี พ.ศ. 2516 ทางออป. ยึดพื้นที่ 3000 ไร่จากหมู่บ้านคนเมืองและม้ง พอชาวบ้านไม่ย้าย ก็ทำการเผาหมู่บ้านประมาณ 30 หลังคาเรือนของคนเมืองและทำลายพืชผล ชาวบ้าน ได้ร้องเรียนไปยังคณะรัฐมนตรี ในปี พ.ศ. 2517 ต่อมาทั้งคนม้งและคนเมือง 10 คนถูกจับไว้ที่เชียงใหม่ ทำให้มีการประท้วง ซึ่งผลการประท้วงชาวบ้านได้รับการปล่อยตัว

ปัจจัยที่สามซึ่งเป็นเหตุให้ทรัพยากรที่ดินขาดแคลนก็คือ การทำไร่ของกลุ่มชาวบ้านที่ปลูกฝิ่น ที่ทำแบบเข้มข้น ไม่ได้ทิ้งระยะพักตัวไร่แล้วพอที่ป่าไม้จะฟื้นได้ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง และมีปัญหาวัชพืช

³¹ Anan Ganjanapan. 1984. "The Idiom of Phii Ka": Peasant Conception of Class Differentiation in Northern Thailand". *Mankind*. Vol 14. No. 4. August 1984.

³² Cooper, Robert. 1984. *Resource Scarcity and the Hmong Response*. Singapore: Singapore University Press, National University of Singapore.

จำพวกหญ้าคาขึ้น ทำให้ต้องย้ายไปหาที่อุดมสมบูรณ์ที่ใหม่ อย่างไรก็ตามปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรเกิดขึ้นไม่เท่ากันในแต่ละพื้นที่ มีการปรับตัวในด้านองค์กรและความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อรับกับการขาดแคลนที่ทำกิน โดยการใช้แรงงานทำไร่ฝิ่นให้มากขึ้น เพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนข้าว อันเนื่องจากไม่สามารถทำอะไรเลื่อนลอยแบบเดิมได้ แต่ก็มีปัญหาสำหรับพื้นที่ที่ปลูกฝิ่นได้ดี มีคนอพยพเข้ามาอยู่ใหม่มาก เลยทำให้ในหมู่บ้านมี หลายตระกูล และกลุ่มย่อย นอกจากนี้มีการจ้างแรงงานกะเหยิง บุคเบิกทำนาขึ้นบันได ปลูกไม้ผล และปลูกพืชให้หลากหลายขึ้น

งานวิจัยอีกงานที่เน้นศึกษาโครงสร้างทางสังคม ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางการเมือง คือ งานของชาติชาย ณ เชียงใหม่ ซึ่งเป็นงานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกทางรัฐศาสตร์ เสนอต่อมหาวิทยาลัยวิสคอนซินเมื่อปี พ.ศ. 2526³³ และสรุปเป็นบทความเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือ” ในวารสารสังคมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2528 เป็นงานศึกษาพฤติกรรมทางการเมืองในระดับหมู่บ้าน โดยเน้นบรรยายเหตุการณ์หรือกิจกรรมที่บุคคลกระทำเพื่อบรรลุเป้าหมายทั้งที่เป็นของส่วนตัวและของส่วนรวม การศึกษาทำที่บ้านสันและบ้านแก้ว ซึ่งบ้านแรกอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 9 กิโลเมตร ขณะที่บ้านแก้ว อยู่ในที่สูงรายล้อมด้วยภูเขาและป่าไม้ ห่างไปจากตัวเมืองเชียงใหม่ทางตะวันออก 40 กิโลเมตร

จากการศึกษา ชาติชาย ณ เชียงใหม่ พบว่า บ้านสันและบ้านแก้วจะมีลักษณะแตกต่างกันทางด้านระบบนิเวศน์และสภาพเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ดังเช่น ที่บ้านแก้ว มีครัวเรือนที่ทำนาทำไร่มากกว่า (มี 79 ไร่) เปรียบเทียบกับบ้านสันมี 45 ไร่ เปรียบเทียบของครัวเรือนทั้งหมดที่ทำนา) ทำงานรับจ้างและค้าขายน้อยกว่าชาวนาบ้านสัน บ้านแก้วมีผู้ปลูกพืชเพื่อขายมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลูกไม้ยาสูบเพื่อป้อนโรงงาน แต่ถึงแม้จะมีลักษณะแตกต่างกันดังกล่าว หมู่บ้านทั้งสองมีลักษณะกลุ่มการเมืองในหมู่บ้านที่เหมือนกัน คือในแต่ละหมู่บ้านมีกลุ่มการเมืองอยู่สองประเภท ประเภทแรกเป็นกลุ่มของผู้มีอิทธิพล ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยเจ้าของที่ดินรายใหญ่ พ่อค้าที่ร่ำรวย และผู้นำทางการเมืองปกครองของหมู่บ้าน กลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลุ่มคนส่วนน้อยที่สามารถปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้าน และสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัวกับคนภายนอกที่มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมือง โดยสามารถหาประโยชน์จากการขยายบทบาทของรัฐและเศรษฐกิจแบบการค้า รวมทั้งวัฒนธรรมสมัยใหม่ กลุ่มที่สอง คือกลุ่มของคนในหมู่บ้านที่ไม่พอใจต่อกลุ่มแรก จะเป็นกลุ่มต่อต้านที่ได้รับการสนับสนุนจากคนที่ยากจน

ถึงแม้จะมีลักษณะคล้ายคลึงกันในเรื่องกลุ่มการเมืองแต่วิธีการหรือยุทธศาสตร์ทางการเมืองจะต่างกัน กลุ่มการเมืองในบ้านสันเป็นไปในลักษณะเผชิญหน้ากันโดยตรงและแบบเปิดเผย ในขณะที่บ้านแก้ว เป็นไปในลักษณะของการต่อว่ากล่าวหากันลับหลัง ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะโครงสร้างเครือข่ายทางสังคมที่ต่างกัน ในบ้านแก้วจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นใกล้ชิดซึ่งเป็นข้อจำกัดของการเผชิญหน้ากันโดยตรง ในขณะที่โครงสร้างเครือข่ายทางสังคมของคนบ้านสันมีลักษณะหลวมไม่ใกล้ชิดกัน ทำให้มีการต่อสู้กันโดยวิธีการเผชิญ

³³ วิทยานิพนธ์เรื่อง “Parapolitical Behavior of Northern Thai Villagers: An Application of Network Concepts” อ้างใน ชาติชาย ณ เชียงใหม่ “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของชาวนาในภาคเหนือ” ใน วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 และ 2 เมษายน 2527-2528 คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

หน้ากันโดยตรง นอกจากนี้ความแตกต่างกันอีกด้านหนึ่งคือบ้านแก้วมีความขัดแย้งกันเนื่องจากการแย่งชิงผลประโยชน์หรือทรัพยากรภายนอกซึ่งได้มาด้วยการสร้างเงื่อนไขภายใน ในขณะที่บ้านสันมีความขัดแย้งอันเนื่องจากการแย่งชิงผลประโยชน์ที่มีอยู่ภายในหมู่บ้าน

แนวทางการศึกษาแบบนิเวศน์วิทยาวัฒนธรรม

งานศึกษาที่สำคัญในแนวทางนี้ในช่วงเวลานี้ได้แก่ของชัชวาลุ ทานาเบ้ ซึ่งเก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ. 2517-2518 ที่หมู่บ้านในอำเภอแมริม เพื่อทำวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเสนอมหาวิทยาลัยลอนดอนในปี พ.ศ. 2524 และวิทยานิพนธ์นี้ได้มีการปรับปรุงและตีพิมพ์เป็นหนังสือในปี พ.ศ. 2537 วัตถุประสงค์ของงานวิจัยชิ้นนี้เพื่อให้ทราบว่าการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะอย่างไร โดยการศึกษาถึงกระบวนการผลิตและลักษณะทางสังคม เปรียบเทียบระหว่างชาวนาในจังหวัดอยุธยา และในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบวิธีการผลิต และลักษณะองค์กรทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการชลประทาน และการใช้แรงงานระหว่างชาวนาทั้งสองพื้นที่มีความแตกต่างกัน หมู่บ้านในเชียงใหม่เป็นการผลิตเพื่อยังชีพมากกว่าขาย ทั้งนี้ได้จากกรณีที่ 80.7 % ของพื้นที่ในปี พ.ศ. 2517 ปลูกข้าวเหนียวเอาไว้กิน³⁴ และดูเหมือนชีวิตและการผลิตของชาวนาในเชียงใหม่จะพึ่งพิงทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวมเช่น น้ำและป่าไม้ค่อนข้างมาก ทำให้ต้องมีระบบการจัดการร่วมกันซึ่งจะเห็นได้ชัดจากการจัดการระบบเหมืองฝาย ในขณะที่การปลูกข้าวของชาวนาอยุธยาขึ้นอยู่กับครัวเรือน ไม่ค่อยเกี่ยวกับชุมชนเท่าไรนัก ความแตกต่างนี้มีส่วนมาจากความแตกต่างทางด้านลักษณะพื้นที่ที่ทางเชียงใหม่เป็นที่ราบเชิงเขา ในขณะที่ทางอยุธยาเป็นที่ราบกว้าง และเนื่องจากการถือครองที่ดินที่ทางอยุธยามีขนาดที่ดินที่ถือครองกว้างกว่า

นอกจากงานของทานาเบ้แล้ว ยังมีงานศึกษาในที่สูงที่ใช้แนวทางการศึกษานี้ เช่นงานของ Roland Mischung³⁵ ซึ่งทำการศึกษาในปี พ.ศ. 2525-2528 โดยศึกษาเปรียบเทียบการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมของกะเหรี่ยง และม้ง

แนวทางการศึกษาเชิงประยุกต์เพื่อการพัฒนาและวางแผน

งานศึกษาเชิงประยุกต์นี้มีลักษณะสหวิทยาการ และเน้นการเสนอแนะในเชิงการวางแผนและการพัฒนา งานที่เกี่ยวกับระบบเหมืองฝายซึ่งนอกจากงานของอุไรวรรณ ดันกิมยง³⁶ ที่ถูกกล่าวถึงอย่างแพร่หลายแล้ว ยังมีงานที่สำคัญเช่นเดียวกันของวันเพ็ญ สุฤกษ์ ที่ทำการสำรวจและศึกษาอย่างละเอียดเกี่ยวกับระบบเหมืองฝายแบบดั้งเดิมในเชียงใหม่ และตีพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง “Historical Development and Management of

³⁴ พื้นที่ส่วนใหญ่ยังใช้ปลูกข้าวเหนียว ถึงแม้ขนาดของพื้นที่จะลดลงเล็กน้อยจากปี พ.ศ. 2504 ซึ่งพบว่า ใช้ปลูกข้าวเหนียวเป็นเนื้อที่ 85.1 % ของพื้นที่ทำกินทั้งหมด

³⁵ Mischung, Roland. 1986. Environmental “Adaptation” Among Upland Peoples of Northern Thailand: A Karen/Hmong (Meo) Case Study. Frobenius Institute, University of Frankfurt/ Main, West Germany.

³⁶ อุไรวรรณ ดันกิมยง “องค์กรสังคมในระบบชลประทานเหมืองฝายและการระดมทรัพยากร: เปรียบเทียบระหว่างชุมชนบนที่สูงและชุมชนพื้นราบในภาคเหนือของประเทศไทย” วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 และ 2 เมษายน 2527-2528

Irrigation Sytems in Northern Thailand” การเก็บข้อมูลดำเนินการในช่วงปี พ.ศ. 2516-2526 โดยเก็บในพื้นที่ 10 อำเภอของจังหวัดเชียงใหม่และ 3 อำเภอของจังหวัดลำพูน เป็นงานที่มุ่งศึกษาปัจจัยที่สำคัญที่มีผลต่อประสิทธิภาพของการจัดการระบบชลประทาน โดยศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยเหล่านี้ ระหว่างระบบชลประทานหลวง กับระบบเหมืองฝายดั้งเดิมของชาวบ้าน ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่สำคัญดังกล่าวมีอยู่ 4 ปัจจัยด้วยกัน ได้แก่ 1) ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ 2) โครงสร้างทางกายภาพของระบบชลประทานเช่น ตัวฝาย ระบบคลองจ่ายน้ำ เป็นต้น 3) ลักษณะขององค์กรที่ดูแลการชลประทาน และ 4) ลักษณะของการจัดการน้ำ ถ้าหากระบบชลประทานใดก็ตามจัดการกับปัจจัยทั้ง 4 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ย่อมทำให้ระบบนั้นมีประสิทธิภาพ นั่นคือระบบชลประทานต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ มีการอนุรักษ์ดินและน้ำอย่างเหมาะสม มีระบบการจ่ายน้ำที่ถาวร และมีขนาดเหมาะสมกับปริมาณของน้ำตลอดทั้งปี ผู้นำขององค์กรชลประทานหรือเหมืองฝายจะต้องเป็นผู้ที่ได้รับการเลือกตั้งจากสมาชิกกลุ่มใช้น้ำที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน จะต้องเป็นผู้ที่พูดจริงทำจริง มีความซื่อสัตย์ ยุติธรรม ไม่เห็นแก่ตัว และสามารถหาคนร่วมงานที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกัน และจะต้องมีกฎเกณฑ์การจ่ายน้ำสำหรับพืชทั้งรุ่นหนึ่งและรุ่นสองได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งความร่วมมือกันระหว่างสมาชิกและผู้บริหารขององค์กรจะต้องเป็นไปอย่างเอาจริงเอาจัง หนังสือเล่มนี้ยังได้บรรยายถึงพัฒนาการของระบบเหมืองฝายที่มีมาตั้งแต่อดีต ตั้งแต่ก่อนการตั้งเมืองเชียงใหม่ ดังปรากฏในตำนานต่าง ๆ เช่นตำนานโยนก มาจนถึงสมัยพระเจ้าเม็งรายตั้งเมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 1839 ซึ่งในปีนั้นก็ได้ประกาศกฎหมายเหมืองฝายและต่อมาก็ได้พบหลักฐานสัญญาเหมืองฝายฉบับเก่าที่สุดคือเมื่อปี พ.ศ. 2392 รัฐบาลเริ่มเข้าไปควบคุมดูแล ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 โดยออกเป็น พระราชบัญญัติการควบคุมเหมืองฝายและพื้ง ซึ่งมีการปรับปรุงมาเป็นระยะ ๆ ฉบับปรับปรุงล่าสุดคือฉบับปี พ.ศ. 2526

งานของอาภา ศิริวงศ์ ณ ออยุธยา และคณะ³⁷ เป็นงานศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบทในภาคเหนือของประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2522 โดยเลือกกรณีศึกษา 3 หมู่บ้าน ในอำเภอสันกำแพง คือ บ้านร้อยพร้อม บ้านออนหลวย บ้านป่าห้า โดยหมู่บ้านทั้งสามอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไม่ไกลมากตามลำดับ การศึกษาเป็นลักษณะการสำรวจปัจจัยด้านต่าง ๆ และเปรียบเทียบปัจจัยดังกล่าวที่มีอยู่ในทั้ง 3 หมู่บ้าน ข้อสรุปที่น่าสนใจที่สะท้อนให้เห็นสภาพชนบทและเกษตรกรรมในเวลานั้น ก็คือ หมู่บ้านร้อยพร้อม ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่มากนัก มีจำนวนครัวเรือนที่ทำการเกษตรน้อยที่สุด คือ 67.5 % ของครัวเรือนทั้งหมด เมื่อเทียบกับ 83.5% และ 94% ของครัวเรือนในบ้านป่าห้า และออนหลวย ซึ่งอยู่ห่างออกไปตามลำดับ ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านร้อยพร้อมมีโอกาสทำอาชีพนอกภาคเกษตรได้มากกว่า เช่น ทำสินค้าประเภทหัตถกรรมเพื่อขายให้ตลาดในเชียงใหม่ หรือทำงานอื่น ๆ ในเมือง ในขณะที่มีครัวเรือนที่ทำการเกษตรน้อยที่สุด บ้านร้อยพร้อมกลับมีขนาดการถือครองที่นาเฉลี่ยต่อครัวเรือนใหญ่กว่าบ้านอื่น ๆ คือ มี 14.9 ไร่ต่อครัวเรือน ขณะที่บ้านป่าห้า และบ้านออนหลวย มีที่นาเฉลี่ย 6.3 ไร่ และ 7.5 ไร่ต่อครัวเรือนตามลำดับ ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านร้อยอยู่ในเขตที่ราบ ในขณะที่อีกสองหมู่บ้านอยู่ในเขตที่ดอน

³⁷ Abha Sirivongs Na Ayuthaya, Friedrich N. Fuhs, Suthep Soonthornpasuch. 1979. Social and Economic Conditions of a Rural Population in Northern Thailand. Bangkok: Sri Chulalongkorn University.

ในปี พ.ศ. 2525 ผาสุก พงศ์ไพจิตร และคณะ³⁸ ได้ทำการสำรวจเชิงเปรียบเทียบ ใน 3 หมู่บ้าน โดยเลือกจากภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ภาคละ 1 หมู่บ้าน เพื่อศึกษาถึงลักษณะการจ้างงาน การใช้แรงงานและรายได้ โดยในภาคเหนือเลือกบ้านแม่กือ ซึ่งอยู่ในอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปประมาณ 13 กิโลเมตร ผลของการศึกษาพบว่า หมู่บ้านแม่กือซึ่งอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากอีกสองหมู่บ้านในภาคอื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด ที่สำคัญคือ มีขนาดของครัวเรือนเล็กกว่าคือ 4.4 คน เทียบกับ 5.4 คน และ 5.9 คนในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามลำดับ และขนาดพื้นที่ดินทำกินต่อครัวเรือนน้อยกว่ามาก คือ 4.6 ไร่ เทียบกับ 16 ไร่ และ 20 ไร่ในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันพบว่า งานนอกภาคเกษตร ของหมู่บ้านในภาคเหนือมีการพัฒนาไปมากกว่าหมู่บ้านในภาคอื่น โดยมีเปอร์เซ็นต์ของครัวเรือนที่มีอาชีพหลักเป็นอาชีพนอกภาคเกษตรสูงถึง คือมี 57.4% ของครัวเรือนทั้งหมด เมื่อเทียบกับ 36.2% และ 20% ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้านภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามลำดับ โดยที่งานนอกภาคเกษตรดังกล่าวที่สำคัญคืองานหัตถกรรมพื้นบ้านเช่น การสานตะกร้า การทำร่ม และการแกะสลักไม้ ซึ่งเฟื่องฟูขึ้นเพราะตลาดนักท่องเที่ยว ผลการศึกษาที่พบว่าชาวบ้านในเชียงใหม่มีอาชีพนอกภาคเกษตรกันมากนี้ตรงกับผลการศึกษาของทานาเบ (Tanabe, 1995) ซึ่งพบว่างานนอกภาคเกษตรของเชียงใหม่มีมากกว่าอยุธยา โดยจะเป็นงานประเภทขายของ ทำโรงสี หางของป่า เผ่าถ่าน รับจ้างเผ่าสวนลำไยของคนในเมือง ไปเก็บเมี่ยงในเขตพื้นที่อำเภอแม่แตงในช่วงเดือน เมษายน-กันยายน ทำงานโรงงานยาสูบ และทำงานก่อสร้าง

ในช่วงเดียวกันนั้นนรินทร์ชัย พัฒนพงศ์ และคณะ³⁹ ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบผลผลิตพืชที่สำคัญและวิธีการปลูกพืชในเขตชลประทานและนอกเขตชลประทานในจังหวัดเชียงใหม่ โดยทำการสัมภาษณ์ 291 ครัวเรือน ใน 43 หมู่บ้าน ซึ่งได้รับน้ำจากกรมชลประทาน และอีก 183 ครัวเรือนที่ไม่ได้รับน้ำจากกรมชลประทาน รวมทั้งหมด 474 ครัวเรือนใน 59 หมู่บ้าน พบว่า ในปี พ.ศ. 2525 พืชหลักที่ปลูกคือข้าว ถั่วเหลือง ยาสูบและถั่วลิสง โดยมีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ และวิธีทำการผลิตเป็นแบบสมัยใหม่มากยิ่งขึ้น คือในการปลูกข้าว 65% ปลูกข้าวพันธุ์ใหม่ ในขณะที่ 32% ยังปลูกข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมือง 48% ใช้แทรกเตอร์ในการเตรียมดินเพื่อปลูกข้าว และ 44% ใช้น้ำมือเมื่อเปรียบเทียบกันในพื้นที่รับน้ำจากกรมชลประทานและพื้นที่นอกเขต พบว่า ชาวนาในเขตรับน้ำมุ่งสู่การผลิตเพื่อขายมากกว่า และใช้ต้นทุนในการผลิตสูงกว่า โดยเน้นปลูกข้าว ถั่วเหลือง และยาสูบ ในขณะที่ชาวนานอกเขต ยังยึดการปลูกพืชเพื่อไว้บริโภค และลงทุนต่ำ โดยปลูกข้าว และถั่วลิสงเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากตัวเลขที่เกี่ยวกับการปลูกถั่วเหลืองที่ว่าส่วนใหญ่ของผู้ปลูกถั่วเหลือง หรือ 73% ของผู้ที่ปลูกทั้งหมดอยู่ในเขตรับน้ำชลประทาน และ 90% ของผู้ที่ปลูกนี้ใช้น้ำมือ ในขณะที่ผู้ปลูกถั่วเหลืองนอกเขตใช้น้ำมือเพียงแค่ 10 % เท่านั้น 96 % ของผู้ปลูกยาสูบทั้งหมด เป็นผู้อยู่ในเขตรับน้ำ โดยปลูกยาสูบส่งโรงงานโดยทางโรงงานจัดหาวัสดุการเกษตรให้เกษตรกรในลักษณะสินเชื่อ ในขณะที่ ผู้ปลูกถั่วลิสงส่วนใหญ่หรือ 99% ของผู้ปลูกทั้งหมดอยู่นอกเขตรับน้ำ และ ในบรรดาผู้ปลูกถั่วลิสงทั้งหมด 95% ไม่ใช้น้ำมือ และ 88% ไม่ใช้ยากำจัดศัตรูพืช อย่างไรก็ตามใน

³⁸ Pasuk Phongpaichit. 1982. *Employment, Income and the Mobilisation of Local Resources in Three Thai Villages*. Bangkok: International Labour Organisation Asian Employment Programme (ARTEP).

³⁹ Narinchai Patanapongsa, Nakorn Nalampang and Dusdee Nalampang. 1983. *A Study of the Status of Agriculture in Chiang Mai, Thailand*. Chiang Mai: Faculty of Agriculture, Chiang Mai University.

พื้นที่เขตรับน้ำชลประทาน ไม่ได้หมายความว่าทุกพื้นที่ที่การเกษตรจะได้รับน้ำ ปรากฏว่า 63% ของครัวเรือนที่สัมภาษณ์ได้น้ำ 15% ไม่เคยได้รับน้ำเลย 16% ได้รับน้ำบ้างแต่ไม่ทุกฤดูกาล และ 6% ได้แต่ไม่ทุกแปลง

2.5 การศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2529-2538

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ในช่วง 10 ปีหลังมานี้ ประเทศไทยมีการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและการบริการมาก ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่เคยถูกใช้ไปในภาคเกษตร ถูกนำไปใช้ในภาคอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น รวมทั้งแรงงานจากภาคเกษตร ในขณะที่เดียวกันพัฒนาด้านเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ประสบกับปัญหาหลายประการ เช่น ปัญหาราคาพืชผลตกต่ำ ในขณะที่ต้นทุนค่าวัสดุและแรงงานสูง เมื่อได้ผลตอบแทนน้อย เกษตรกรต้องมีการหนีสินอย่างหลุดไม่พ้น นอกจากนี้การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ที่ใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ ก่อให้เกิดการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน การใช้สารเคมีจำนวนมากก่อให้เกิดผลกระทบต่อสุขภาพของชาวนาชาวไร่ และเป็นมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม ผลกระทบด้านลบของการพัฒนาทางเศรษฐกิจต่อชีวิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านเหล่านี้เป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจน ทำให้เกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ วิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาและหาทางเลือกในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงนักพัฒนาเอกชน และ นักวิชาการ ส่งผลให้มีการย้อนกลับไปศึกษาประวัติศาสตร์ทางเศรษฐกิจ และ สังคมของท้องถิ่น ซึ่งเน้นศึกษาภูมิปัญญาและคุณค่าที่ดั่งงามที่มีมาแต่ดั้งเดิม รวมทั้งมีการทำความเข้าใจความคิดจิตสำนึกของชาวบ้านอย่างลึกซึ้งมากขึ้น ในขณะเดียวกัน งานศึกษาทางด้านโครงสร้างและสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมก็ยังคงมีอยู่ แต่เน้นถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ในด้านการจัดการทรัพยากรเศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง เช่น งานของแอนดรู เทอร์ตัน⁴⁰ ซึ่งเห็นว่ากระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาได้เพิ่มความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมภายในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับเมือง งานของอานันท์ กาญจนพันธ์ ที่ยังเน้นถึงปัญหาทางชนชั้นในหมู่บ้าน⁴¹ และผลกระทบของรัฐและตลาดต่อความขัดแย้งในเรื่องการใช้ที่ดิน⁴² งานวิทยานิพนธ์ของชานนท์ คำทอง⁴³ ที่เน้นถึงการที่ชุมชนสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันเนื่องจากการเข้ามาควบคุม และจัดการทรัพยากรของรัฐ และงานวิทยานิพนธ์ของประเทือง นรินทร์างกูล ณ อุทยาน⁴⁴ ที่เน้นปัญหาและผลกระทบของระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา

⁴⁰ ดูบทความเรื่อง “Thailand: Agrarian Bases of State Power” และ “Local Powers and Rural Differentiation” ในหนังสือเรื่อง Agrarian Transformation, Local Processes and the State in Southeast Asia หน้า 53-97

⁴¹ ดูบทความเรื่อง “Conflict over the Deployment and Control of Labor in a Northern Thai Village”. ใน เฟิงฮ้าง

⁴² Anan Ganjanapan. 1987. “Conflicting Patterns of Land Tenure among Ethnic Groups in the Highlands of Northern Thailand: The Impact of State and Market Intervention”. *Proceedings of the International Conference on Thai Studies*. The Australian National University. 3-6 July 1987.

⁴³ ชานนท์ คำทอง “กระบวนการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของเกษตรกรในป่า: กรณีศึกษาป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์ สาขาวิชาการพัฒนาลังคม เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2537

⁴⁴ ประเทือง นรินทร์างกูล ณ อุทยาน “การจัดการที่ดินภายใต้ระบบการเกษตรแบบมีพันธสัญญา ศึกษากรณีเกษตรกรผู้ปลูกพืชพาณิชย์ในเขตกิ่งอำเภอแม่จาง จังหวัดเชียงใหม่” วิทยานิพนธ์สาขาวิชาการพัฒนาลังคม เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2537

แนวทางการศึกษาด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

งานที่สำคัญและน่าสนใจในเรื่องนี้คืองานของปลาย้อ ชนฉันท ⁴⁵ งานของ แคทเทอร์รีน โบว์ (Katherine Bowie) ทั้งที่เป็นวิทยานิพนธ์ ⁴⁶ และบทความ ⁴⁷ และงานของ เกฮาน วิชัยวัฒนา (Gehan Wijeyewardene) ⁴⁸

งานของปลาย้อ ชนฉันท เรื่อง “พ่อค้ากับพัฒนาการระบบทุนนิยมในภาคเหนือ พ.ศ. 2464-2523” มีวัตถุประสงค์ที่จะรวบรวมบทบาทของกลุ่มพ่อค้าภาคเหนือ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีระยะเวลาที่ศึกษาครอบคลุมช่วงเวลา 60 ปี เพราะต้องการศึกษาผลกระทบของปัจจัยภายนอกที่มีต่อระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่างกัน เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแบบประวัติศาสตร์วิเคราะห์ เป็นการฉายภาพเมืองเชียงใหม่ก่อนปี 2464 ซึ่งเป็นปีที่ทางรถไฟกรุงเทพ-เชียงใหม่สร้างเสร็จ ในฐานะเมืองศูนย์กลางของการค้าทางบกทั้งจากพม่า รัฐไทยใหญ่ และยูนนานของจีนตอนใต้ จนกระทั่งการค้ากับกรุงเทพฯ มีมากขึ้น ประกอบกับการที่เชียงใหม่เริ่มถูกผนวกเข้ากับส่วนกลาง ทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่หมดอำนาจลง คนจีนเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ในฐานะพ่อค้าและผู้ผูกขาดการค้ากับส่วนกลาง ชาวบ้านก็เริ่มเข้าสู่เศรษฐกิจแบบการค้ามากขึ้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากการถูกบีบบังคับให้เสียภาษีเป็นเงิน และจากนโยบายการส่งออกของรัฐส่วนกลางเพื่อหารายได้เข้าคลังหลังการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 การเข้าสู่เศรษฐกิจแบบการค้ายิ่งมีมากขึ้น

สำหรับงานวิทยานิพนธ์ของแคทเทอร์รีน โบว์ (Bowie, 1988) นั้น เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของเชียงใหม่ โดยเสนอว่า ลักษณะทางเศรษฐกิจไม่ใช่เป็นแบบ “พึ่งตนเอง” เพราะชาวนาในศตวรรษที่ 19 ผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค จึงต้องปลูกพืชผักอื่น เลี้ยงสัตว์ ทำงานหัตถกรรม และเก็บของป่าเพื่อขาย งานบทความของแคทเทอร์รีน โบว์ (Bowie, 1993) เป็นการยืนยันข้อสรุปจากงานวิทยานิพนธ์ โดยศึกษาถึงการผลิตผ้าแบบดั้งเดิมในศตวรรษที่ 19 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และการสัมภาษณ์คนมีอายุมากกว่า 80 ปี จำนวนกว่า 500 คนใน 400 หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2527-2529 ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 ได้สัมภาษณ์เพิ่มเติมอีก 90 คน ในหกอำเภอของจังหวัดเชียงใหม่ โดยสรุปว่า การใช้คำว่า “เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง” จะทำให้มองภาพระบบเศรษฐกิจของชาวนาไม่ถูกต้อง เพราะทำให้ละเลยบทบาทด้านการค้า เพราะจากการศึกษา พบว่า การผลิตผ้ามีแรงจูงใจจากการค้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “การค้าเป็นปัจจัยหลักในทุก ๆ ขั้นตอนของการผลิตผ้า” การซื้อขายผ้าทำให้เกิดการค้าที่ผลอย่างอื่น เพื่อได้เงินมาซื้อผ้าด้วย แคทเทอร์รีน โบว์ ยังพบอีกว่า การผลิต การแจกจ่าย และ

⁴⁵ ปลาย้อ ชนฉันท ช่างแล้ว

⁴⁶ Bowie, Katherine A. 1988. “Peasant Perspectives on the Political Economy of the Northern Thai Kingdom of Chiang Mai in the Nineteenth Century: Implications for the Understanding of Peasant Political Expression”, Ph.D. Thesis, University of Chicago.

⁴⁷ Bowie, Katherine A. 1993. “Trade and Textiles in Northern Thailand: A Historical Perspective” in Songsak Prangwatthanakun (eds) *Textiles in Northern Thailand: A Common Heritage*. Bangkok: Amarín Printing and Publishing Public Co.Ltd.

⁴⁸ Wijeyewardene, Gehan. “Notes on Urban Land Tenure in Chiang Mai”, *Proceedings of the international Conference on Thai Studies*. The Australian National University, Canberra. 3-6 July 1987. งานนี้เป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์การถือครองที่ดินในเชียงใหม่ ซึ่งในบทความนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาละเอียด

การใช้ผ้ามีมาก่อนการขึ้นสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 มีการสั่งเข้าใหม่จากญวนนานและหลวงพระบาง ต่อมา จากมณฑลเจียง ในขณะเดียวกันทางเชียงใหม่ก็ขายผ้ายดืบให้ญวนนาน จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2414 การค้าผ้าใน ภาคเหนือจึงลดลง ซึ่งเข้าใจว่าเพราะภาคกลางเข้ามาแทรกแซง และเก็บภาษีน้ำเข้าผ้าเพิ่ม พอมาในปี พ.ศ. 2426 มีการนำเส้นด้ายและผ้าจากกรุงเทพฯ มาขายเชียงใหม่มากเป็นมูลค่าถึง 1,200,000 รูปี ซึ่งถ้าตีราคารูปีละ 1 ขึ้นก็จะเป็นผ้าจำนวนถึง 1,200,000 ขึ้นทีเดียว นอกจากการทอดผ้าจากชาวบ้านเป็นรายย่อยแล้ว ยังมีโรงงานที่จ้าง ชาวบ้านปั่นด้ายและทอดผ้าด้วย แต่ที่น่าสนใจก็คือ ชาวบ้านไม่ได้ปลูกฝ้าย ปั่นด้าย และทอดผ้ากันทุกครัวเรือน แต่ ต้องไปซื้อจากฝ้ายซึ่งปลูกในที่ดอน บางทีก็ใช้วิธีเอาผ้าที่ทอดแล้วไปแลกด้วย

แนวทางการศึกษาด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

งานเรื่อง นุ่งเหลืองนุ่งดำ ของทานาเบ⁴⁹ ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2529 เป็นการนำเอาบทสัมภาษณ์พระ พอบั่น ซึ่งเป็นผู้นำชาวนาในบริเวณบ้านภาค อ. สันป่าตอง มาเรียบเรียง ซึ่งสะท้อนให้เห็นพัฒนาการทาง เศรษฐกิจและสังคม ของทางภาคเหนือ ที่ครอบคลุมทุกด้าน ทั้งด้านการบุกเบิกการใช้ที่ดิน ความหลากหลายของ เผ่าพันธุ์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นราบกับคนบนที่สูง และที่สำคัญเป็นงานที่สะท้อนความคิดจิตสำนึกของผู้นำ ชาวนา ในบทสุดท้าย ทานาเบ ได้วิเคราะห์พื้นฐานความเชื่อของสังคมชาวนาในเรื่องการสะสมบุญบารมีของตน บุญ ซึ่งมีลักษณะผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนา และความเชื่อเรื่องผี โดยศึกษากรณีผู้นำทางพุทธศาสนา ดังเดิมของล้านนาที่สำคัญ ได้แก่ ครูบาศรีวิชัย และครูบาขาวปี

งานล่าสุดของเกรียงศักดิ์ เจริญพัฒน์วิช เรื่อง “วัฒนธรรมการจัดการภายในชุมชนดั้งเดิมและผลกระทบ จากชุมชนชาติ: ตัวอย่างกรณีศึกษาจากชุมชนแม่แจ่ม” ที่นำเสนอในการสัมมนาที่คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2537 เป็นงานที่พยายามทำความเข้าใจความสัมพันธ์และไม่สัมพันธ์ระหว่าง ระบบการจัดการสองระบบที่ซ้อนทับเหลื่อมล้ำกันอยู่ อันได้แก่ ระบบการจัดการแบบชุมชนดั้งเดิม กับระบบการ จัดการในแบบชุมชนจินตนาการ ที่มีผลทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนดั้งเดิมแปรเปลี่ยนไปในทิศทางที่เต็มไปด้วย ความสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น บทความได้บรรยายภาพชุมชนแบบดั้งเดิมค่อนข้างชัดเจนทั้งในด้านการจัดตั้งทางเครือ ญาติที่มีส่วนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม และ กรณีการจัดการเหมืองฝาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าระบบการจัด การและการจัดองค์กรทางสังคมแบบดั้งเดิม เป็นไปตามความเชื่อแบบผีพุทธ ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อตอบสนองต่อ วิถีชีวิตในชุมชนเอง เป็นวิถีชีวิตที่กลมกลืนระหว่างคน ธรรมชาติ และผี แต่การจัดการแบบรัฐชาติที่มีจุดมุ่งหมายที่ จะสนองตอบต่อนโยบายที่กำหนดโดยผู้ที่ยึดกุมอำนาจอธิปไตยส่วนกลาง ที่เอื้อต่อการเติบโตของระบบทุนนิยม ซึ่งนายทุน ชนชั้นกลาง และข้าราชการได้ประโยชน์จากนโยบายดังกล่าว

⁴⁹ จิเกฮารุ ทานาเบ นุ่งเหลือง นุ่งดำ: ตำนานของผู้นำชาวนาแห่งล้านนาไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด

แนวทางการศึกษาเชิงประยุกต์เพื่อการพัฒนาและการวางแผน

งานศึกษาที่น่าสนใจที่สะท้อนให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระยะหลัง ได้แก่งานของ เจนนีเฟอร์ เกรย์⁶⁰ (Jennifer Gray) ที่พบว่าผู้หญิงไปทำงานในเมืองมากขึ้น ทำให้หมู่บ้านรอบเมืองเชียงใหม่มีสภาพเป็นเพียงหอพักเท่านั้น งานของธนศร เจริญเมือง⁶¹ ซึ่งทำการศึกษาในช่วงปี พ.ศ. 2536-2537 ในเรื่องความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความต้องการใช้น้ำของภาคเกษตร กับภาคอื่น ๆ รวมทั้งการใช้ที่ดินจากภาคอุตสาหกรรมและบริการที่ไม่คำนึงระบบเหมืองฝายที่วางไว้แต่ดั้งเดิม โดยยกกรณีศึกษาจาก อ. สารภี อ. ดอยสะเก็ด อ. แม่แตง และ อ. จอมทอง ซึ่งพบว่าปัญหาความขัดแย้งในด้านการจัดการน้ำรุนแรงขึ้น ในกรณีท้องครกราวบ้านเข้มแข็ง และมีนักการเมืองท้องถิ่นสนับสนุน อาจจะได้รับผลสำเร็จในการเรียกร้องให้ฝ่ายอื่นทำเพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้าน แต่โดยทั่วไปองค์กรและการจัดการที่มีประสิทธิภาพแบบดั้งเดิมของชาวบ้านจะอ่อนกำลังลงไปเรื่อย ๆ รัฐบาลที่ทางรัฐไม่ได้มีการปรับปรุงทางด้านสถาบัน ที่จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีสิทธิและส่วนร่วมในการจัดการได้มากขึ้น งานวิทยานิพนธ์ของ โสภณ ตั้งเพชร⁶² ที่ศึกษาหมู่บ้าน 10 หมู่บ้านในเขตอำเภอสันป่าตองที่ใช้น้ำจากฝายเดียวกัน โดยศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในภาคเกษตรกรรมเป็นนอกภาคเกษตรกรรม และโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ขององค์กรเหมืองฝายที่เปลี่ยนแปลงไป งานวิทยานิพนธ์ของ โดม ศรีดาว⁶³ และสุริยา รักการศิลป์⁶⁴ ซึ่งทำในปีพ.ศ. 2537 และ 2538 ทำให้ทราบว่าที่ดินในอำเภอที่อยู่ติดอำเภอเมืองถ้านำไปใช้ในด้านเกษตร ต้นทุนค่าเสียโอกาสมีค่าสูงกว่าผลตอบแทนที่ได้จากการเกษตรถึง 37 เท่า ชาวบ้านขายที่ดินมากที่สุดในปี พ.ศ. 2532 เหตุผลสำคัญของการตัดสินใจขายที่ดินคือ สภาพแวดล้อมไม่เอื้อต่อการทำการเกษตรอีกต่อไป และต้องการรายได้จากการขายที่ดินซึ่งมีราคาสูงมาก เงินที่ได้เกษตรกรส่วนใหญ่ (80%) นำไปฝากธนาคารเพื่อเก็บดอกเบี้ย ซื้อเครื่องใช้ในบ้านและให้ลูกหลาน (66%) และซ่อมแซมหรือสร้างที่อยู่อาศัย (53%)

⁶⁰ Gray, Jennifer. "Northern Thai Women and the Dormitory Village", *Proceedings of the International Conference on Thai Studies*. Australian National University. 3-6 July 1987.

⁶¹ Tanet Charoenmuang. 1994. "Resource Conflict and Conflict Resolution: The Governance of Water Allocation Problems in Thailand" Research paper submitted to the Thailand Development Research Institute (TDRI), Natural Resources and Environment Program.

⁶² Sopon Thangphet. "The Impact of Urbanisation on Local Resource Management: A Case Study of an Indigenous Irrigation Community in Northern Thailand". Thesis submitted to Department of Urban and Regional Planning. University of Sydney. November 1993.

⁶³ โดม ศรีดาว "มูลค่าของที่ดินที่ใช้ในการเกษตรในเขตพื้นที่รอบเมืองเชียงใหม่: การวิเคราะห์ราคาขาย" วิทยานิพนธ์สาขาเศรษฐศาสตร์เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2537

⁶⁴ สุริยา รักการศิลป์ "พฤติกรรมการลงทุนของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ จากรายรับที่ได้จากการขายที่ดิน" วิทยานิพนธ์สาขาเศรษฐศาสตร์ เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2538